

Univerzita Karlova v Praze
Právnická fakulta

Taras Majdyč

**Princip dělby moci v Ústavě Pylypa Orlyka
z roku 1710**

Diplomová práce

Vedoucí diplomové práce: prof. JUDr. Jan Kysela, Ph.D., DSc.

Katedra politologie a sociologie

Datum vypracování práce (uzavření rukopisu): 2022

Prohlašuji, že předloženou diplomovou práci jsem vypracoval samostatně a že všechny použité zdroje byly řádně uvedeny. Dále prohlašuji, že tato práce nebyla využita k získání jiného nebo stejného titulu.

Taras Majdyč

V Praze dne 14.3.2022

Poděkování

Děkuji svému vedoucímu práce, prof. JUDr. Janu Kyselovi, Ph.D., DSc., za ochotu vést mou diplomovou práci, trpělivý přístup a za cenné rady, které mi při psaní práce dal.

Obsah

1	Úvod	6
2	Dělba moci.....	8
2.1	Pojem dělby moci	8
3	Historický vývoj na ukrajinském území před rokem 1710.....	14
3.1	Vznik a uspořádání Hetmanátu.....	14
3.1.1	Vznik	16
3.1.2	Územně správní členění.....	17
3.1.3	Uspořádání státní moci Hetmanátu	19
3.2	Orgány státní moci	20
3.2.1	Generální rada.....	20
3.2.2	Staršinská rada.....	22
3.2.3	Rada generální staršiny.....	23
3.2.4	Hetman	24
3.2.5	Další orgány moci výkonné.....	25
3.2.6	Soudní systém.....	26
3.3	Politický vývoj konce hetmanátu Bohdana Chmelnyckého	26
3.4	Ivan Mazepa	30
4	Hetman Pylyp Orlyk.....	33
4.1	Život	33
4.2	Politická situace po prohrané válce proti carovi Petrovi I.....	35
5	Ústava Pylypa Orlyka 1710.....	37
5.1	Prameny a inspirační zdroje ústavy.....	39
5.2	Důvody vzniku ústavy	40
5.3	Autoři ústavy	41
5.4	Struktura a systematika ústavy	42
5.5	Články ústavy	42

6	Porovnání Ústavy Pylypa Orlyka s benátským státním zřízením.....	52
6.1	Stručná historie benátského zřízení	52
6.2	Porovnání.....	55
7	Porovnání s polskou květnovou Ústavou	57
7.1	Stručná historie polského zřízení.....	57
7.2	Porovnání.....	59
8	Přínos ústavy pro další právní vývoj na ukrajinském území.....	62
9	Závěr.....	65
10	Seznam zdrojů	67

1 Úvod

Téma této práce jsem si zvolil v první řadě kvůli svému původu. Narodil jsem se na Ukrajině, kde je Ústava Pylypa Orlyka z roku 1710 a osobnost autora ústavy často předmětem badání. Naproti tomu v České republice tomu tak není. Rozhodl jsem se, že touto prací bych to mohl alespoň částečně napravit.

Osobnost Pylypa Orlyka a ústava, které byl spoluautorem, jsou v českém právním prostředí témata v podstatě neprozkoumaná, i proto jsem se rozhodl se jim věnovat.

Cílem této práce je analýza Ústavy Pylypa Orlyka z roku 1710, rozbor by se přitom měl soustředit na dělbu moci v ústavě a na historický kontext ústavy. Součástí mého cíle je i komparace této ústavy s benátským státním zřízením a s polskou květnovou ústavou. Komparace Ústavy Pylypa Orlyka z roku 1710 s benátským státním zřízením bude provedena z toho důvodů, že obě zřízení sdílejí celou řadu podobností, zejména jsou to aristokratická zřízení. Komparace Ústavy Pylypa Orlyka s polskou májovou ústavou pak bude provedena především pro jejich časovou a místní blízkost.

Práce je řazena do několika částí, které postupně rozvíjí analýzu ústavy Pylypa Orlyka. V úvodní kapitole je stručně vyložena teorie dělby moci a smluvní teorie, protože na tato teoretická východiska ústava Pylypa Orlyka navazuje.

V další kapitole je vymezen prostor pro historický kontext před vznikem Ústavy Pylypa Orlyka, který je důležitý pro pochopení obsahu a důležitosti zkoumaného dokumentu. V kapitole je stručně pojednáno o vzniku a struktuře státního útvaru, pro který ústava vznikla a historické události, které jejímu vzniku předcházely.

V další části práce je mým cílem představit přímo osobnost Pylypa Orlyka, který byl významným politikem své doby, patřil k elitě kozáckého státu a byl spoluautorem Ústavy Vojska Záporožského. Domnívám se, že v českých zdrojích je Pylyp Orlyk dodnes nedostatečně oceněn a jeho práce nedostatečně prozkoumána, přitom jeho myšlení mělo významný vliv na stanovení ukrajinské státnosti. V této části práce proto bude dán prostor pro popsání kontextu jeho života a politického myšlení.

Další část práce už je věnována přímo Ústavě Pylypa Orlyka, přičemž cílem je zkoumat prameny této ústavy, kontext jejího vzniku a samotné autory ústavy. V samostatných podkapitolách se pak práce zabývá jednotlivými články ústavy a jejím významem.

Předposlední část práce pojednává o porovnání Ústavy Pylypa Orlyka s benátským státním zřízením a polskou květnovou ústavou, vždy se stručným historickým úvodem. Porovnání se vždy dotýká především dělby moci v jednotlivých státních zřízeních a vzájemných rozdílech.

V poslední kapitole mé diplomové práce mám za cíl se zamyslet nad přínosem Ústavy Pylypa Orlyka z roku 1710 pro další právní vývoj na ukrajinském území.

Mezi mé zdroje jsem při psaní zařadil odbornou literaturu především v ruském a ukrajinském jazyce, ale i primární zdroje, především samotnou Ústavu Pylypa Orlyka.

2 Dělbba moci

Tato diplomová práce se v dalších kapitolách zabývá principy dělby moci v Ústavě Pylypa Orlyka z roku 1710, považují tedy za důležité stručně osvětlit pojem dělby moci z teoretického hlediska, jeho počátky, pohledy nejdůležitějších myslitelů a vývoj napříč historií.

2.1 Pojem dělby moci

Teorie dělby moci se vyvinula z politické teorie a praxe 17. a 18. století.¹ Jedná se o ústřední princip, který je dodnes předmětem vědeckého zkoumání v rámci politologie, sociologie, právní vědy a dalších společenských věd. Dělbba moci představuje snahu o ideální rozložení vztahů ve státě tak, aby funkce státu byly vykonávány co nejefektivněji a s nejlepšími výsledky pro blahobyt lidí, od kterých jednotlivé složky státní moci svou moc odvozují.

Zřejmě jeden z prvních myslitelů, který ve svém díle rozvíjel dělbu moci, byl Aristoteles, který rozlišoval moc výkonnou, zákonodárnou a soudní ve své knize *Politiky*. Aristoteles zároveň již tehdy počítal s určitým prvkem brzd a protiváh jako prostředkem k zajišťování rovnosti.²

Dle některých autorů však u Aristotela nebyla rozvinutá dělba moci, ale spíše teorie smíšené vlády. Podle Weyra Aristoteles vskutku byl prvním kdo se zmiňoval o dělbě moci jako o mnohosti funkcí státních orgánů existujících v antických řeckých městských státech.³

Rovněž Kysela považuje teorii smíšené vlády za tu, která zabraňovala koncentraci moci v jedné ruce, zajišťovala různým sociálním činitelům možnost se podílet na moci prostřednictvím existence množství státních institucí s oddělenými působnostmi.⁴

Teorie dělby moci je však spjata až s filozofy pozdější doby. Myslitelem, který významně přispěl k formulaci teorie dělby moci, byl John Locke, který ji významně ovlivnil v *Druhém pojednání o vládě*. John Locke je rovněž teoretikem společenské smlouvy. Dle Locka

¹ WINTR, Jan. *Principy českého ústavního práva*. 2. vydání. Plzeň: Vydavatelství a nakladatelství Aleš Čeněk, s.r.o., 2013, s. 70.

² FILIP, Jan a Jan SVATOŇ. *Státověda*. 5. vyd. Praha: Wolters Kluwer Česká republika, 2011, s. 121.

³ WEYR, František. *Teorie práva*. Praha: Wolters Kluwer Česká republika, 2016, s. 237.

⁴ KYSELA, Jan. *Dělba moci v kontextu věčného hledání dobré vlády*. Praha: Leges, 2019, s. 92.

má každý člověk právo na život, svobodu a vlastnictví, a to ještě před společenskou smlouvou. Společenská smlouva pak zřizuje politickou moc kvůli tomu, aby tato přirozená práva člověka chránila.⁵

Společenskou smlouvou rozumíme dobrovolně uzavřenou implicitní dohodu mezi lidmi, přičemž důsledkem uzavření této dohody výměnou za ztrátu části svobody a za ochranu jejich práv je vznik státu (organizované společnosti). Smluvní teorii se věnovali především filozofové Thomas Hobbes, John Locke a Jean-Jacques Rousseau. V původní podobě má smluvní teorie tři důležité prvky: prvním je představa, že lidé bez společenské smlouvy žijí bez státu a jejich neomezená svoboda vede neodvratně k osamělému životu v nebezpečí. Válka všech proti všem podle Hobbesa či Rousseauova každý jedná podle svého soukromého zájmu, kde poslední z nich stav před uzavřením společenské smlouvy nevnímá jako negativní stav. Kvůli tomu lidé uzavírají společenskou smlouvu, protože stát umožňuje lidem vést organizovaný a stabilnější život. Třetím prvkem je pak to, že společenská smlouva občany státu zavazuje k povinnostem vůči státu.⁶ Stát tedy dle této teorie nevznikl z vůle Boha nebo z vůle jednoho panovníka, ale z vůle občanů, protože lidé navzájem chtějí chránit svou bezpečnost a další své potřeby.⁷

Před uzavřením společenské smlouvy je dle teoretiků Thomase Hobbesa, Johna Locka a Jeana-Jacquesa Rousseaua tzv. přirozený stav, který každý z těchto filozofů definuje jinak a podmínky uzavření společenské smlouvy a její následné vynucování vidí také každý jiným způsobem. Přístupy těchto tří autorů daly základ třem jiným pohledům na způsob státního zřízení a ovlivnily jiné myslitele do dnešní doby.

Thomas Hobbes tvrdil, že „člověk je člověku vlkem“ a viděl tedy mezi lidmi neustálý boj, který vyústí ve vznik společenské smlouvy, protože lidé dojdou k závěru, že válka jednoho proti druhému je neudržitelná. Z toho pak Hobbes vyvozuje, že státní moc není společenskou smlouvou limitována.⁸ Naopak John Locke tvrdil, že společenská smlouva zřizuje stát proto, aby chránil přirozená práva člověka na život, svobodu a vlastnictví. Z toho Locke dovozuje, že

⁵ WINTR, Jan. *Principy českého ústavního práva*. 2. vydání. Plzeň: Vydavatelství a nakladatelství Aleš Čeněk, s.r.o., 2013, s. 70.

⁶ HEYWOOD, Andrew. *Politologie*. Praha: Eurolex Bohemia, 2004. Politologie (Eurolex Bohemia), s. 110-111.

⁷ ŠERÁ, Hana. *Historické kořeny a východiska zakotvení lidských práv v systému práva*. Právní rozhledy, 2020, č. 6, s. 207-212.

⁸ Tamtéž.

pokud politická moc neplní tuto svou funkci, mohou lidé svěřit moc někomu jinému a občané tak mají dle něj i právo na odpor.⁹ Rousseau potom vnímal přirozený stav, ve kterém jsou si lidé rovni a jsou svobodní, přičemž tato svoboda již neexistuje ve společnosti, kde existuje vzájemná konkurence a peníze. V důsledku této nerovnosti pak lidé dle Rousseaua uzavírají společenskou smlouvu a přirozená práva předávají státu, který pro jejich ochranu vytváří zákony.¹⁰

V průběhu dějin různí autoři rozvíjeli další podoby a možnosti dělby moci ve státě, tvořili je teoretici či praktici, kteří se snažili svou představu správy státu přenést do reality. Například Oliver Cromwell ve svém díle *Instrument of Government* uděloval výkonnou moc protektorovi a zákonodárnou moc parlamentu a zároveň nepovažoval soudní moc za samostatnou složku moci, ale za součást moci výkonné. Tento dokument byl především organizačním předpisem. On sám se k moci dostal a vládl jako Lord Protektor Anglie, Skotska a Irska v 17. století.¹¹

Teorie dělby moci mohla vzniknout až jako reakce na postupně se měnící politickou situaci v Anglii. V anglických dějinách, kde se jako první tyto myšlenky v novodobé historii zrodily, nastalo během 16. století několik zásadních politických změn, které svědčí o porážce absolutistické královské moci. Roku 1627 přináší Petition of Rights potvrzení práv a svobod lidu a parlamentu, v roce 1641 vymohl parlament zrušení Královského soudního dvora a tím zahájil proces rostoucí nezávislosti soudů na výkonné moci. Dalším mezníkem byl rok 1649, kdy došlo k popravě Stuartovského krále Karla I.¹² A jako poslední slavná revoluce v roce 1688, která znamenala nová práva pro parlament.¹³ *Listina práv* (Bill of Rights) z roku 1689 obsahovala dělbu kompetencí koruny a parlamentu, a to výrazně ve prospěch parlamentu. Bill of Rights poté inspirovala Johna Locka v jeho díle *Dvě pojednání o vládě*, ve kterém již dochází k rozlišení tří složek státní moci, a to na moc výkonnou, zákonodárnou a federativní. Dle Locka však není nastolena rovnost těchto složek a nejvyšší sílu má moc zákonodárná, tedy Parlament, a ani tyto složky nejsou od sebe striktně odděleny. Parlament by se měl scházet

⁹ WINTR, Jan. *Principy českého ústavního práva*. 2. vydání. Plzeň: Vydavatelství a nakladatelství Aleš Čeněk, s.r.o., 2013, s. 70.

¹⁰ ŠERÁ, Hana. *Historické kořeny a východiska zakotvení lidských práv v systému práva*. Právní rozhledy, 2020, č. 6, s. 207-212.

¹¹ TRYZNA, Jan, ed. *Dělba moci a její proměny*. Praha: Auditorium, 2019, s. 18.

¹² KLOKOČKA, Vladimír. *Ústavní systémy evropských států*. Praha: Linde, 2006, s. 45.

¹³ KLÍMA, Karel. *Encyklopedie ústavního práva*. Praha: ASPI, 2007, s. 131.

jednou za čas, nikoliv neustále schvalovat, měnit či rušit zákony, protože operativnost přísluší moci výkonné.

Vláda jako taková má následovat princip obecného blaha jako takového a snažit se vládnout ve prospěch občanů.¹⁴ Cílem je zaručení základních práv všem občanům, a to svobody, vlastnictví a života, což je také stav přirozený. Lidé však mají tendenci přirozený stav zpochybňovat a na úkor svého štěstí narušovat, a proto je potřeba vyššího garanta, státu, který bude na tento přirozený stav dohlížet a vymáhat ho příslušnými prostředky.¹⁵

Provádění zákonů, které zákonodárny sbor jako výsledek vůle ustavující, schválil, má přejít na jinou složku moci, a to moc výkonnou, kam Locke řadil úřady a soudy, které nepovažoval za oddělenou instituci.

Moc federativní je moc, která působí mimo hranice státu a spravuje záležitosti války a míru. Má za úkol řešit spory mezi občany a nejvíce se věnuje „běžné“ agendě každodenního života mezi občany.

Celé fungování těchto státních složek a plnění hlavního cíle, tedy zachování práv občanů, je podmíněno právem lidu na odpor. Hobbes toto právo lidu nepřiznával a chtěl, aby vynucující stát byl biblickou příšerou a spíše postrachem než ochráncem, Locke dává lidu možnosti se proti svému státu, a to hlavně moci zákonodárné, legitimně vzbouřit na základě uzavřené společenské smlouvy.

Dalším myslitelem, který již zakotvil tripartitu státní moci a její provázanost, byl Louis Montesquieu. Hlavním důvodem dělby moci bylo uchování svobody. Ve svém díle *O duchu zákonů*, které obecně je mnohem více empirického a technického rázu než dílo Lockovo a ostatních myslitelů, Montesquieu již plně odděluje, na rozdíl od Locka, moc soudní do své vlastní nezávislé složky.

Velmi široce se ve svém díle věnoval morálce a dobrým mravům, jejichž sdílení napříč všemi složkami vrstev, ať vládnoucí, či podřízené, je stěžejní pro správné fungování státu. Varuje před despocií, kterou označuje za styl vládnutí, kdy panovník vlastně pohrdá svými

¹⁴ KYSELA, Jan. *Dělba moci v kontextu věčného hledání dobré vlády*. Praha: Leges, 2019, s. 20.

¹⁵ KYSELA, Jan. *Dělba moci v kontextu věčného hledání dobré vlády*. Praha: Leges, 2019, s. 103.

poddanými a vidí je spíše jako poskoky a prostředky k tomu, aby si on uzurpoval co nejvíce moci.

Zajímavé je, že Montesquieu v žádném případě nebyl pro všeobecné volební právo, nechtěl ho přiznat osobám, které byly: „*tak nízkého společenského postavení, že se má za to, že vůbec nemají vlastní vůli.*“¹⁶, což bylo v souladu s myšlením té doby.

Zákonodárná moc je rozdělena na dvě skupiny, členové této první části jsou voleni lidem a stávají se jeho reprezentanty, jelikož jako jediní mají kompetence a schopnosti řešit otázky lidu nejbližší, rozumět jim a mají nevázaný mandát, tedy nejsou za výkon své funkce odpovědní.

Druhá část je částí urozenou, aristokratickou, která své společenské postavení získala nebo se s ním narodila a reprezentuje vyšší vrstvy společnosti. Kdyby nebyla vytvořena příslušná reprezentace pro tuto vrstvu, nebylo by možné, aby členové první části komory reprezentovali lid jako celek, jelikož i urození a bohatí jsou součástí lidu a jejich reprezentace je stěžejní. Obě části mají rozdílné zájmy a jejich zasedání jsou též oddělená.

Výkonnou moc drží dědičný panovník, který představuje operativní složku státní moci, výkon jeho funkce se neodvíjí od zasedání či schůzí, ale vykonává svou funkci neustále. Vůči zákonům, které přijala moc zákonodárná, má právo veta, což představuje jeden z brzdících mechanismů v případě, kdy by vůle zákonodárců začala být extremistická či v nesouladu s blahem lidu.

Soudní moc je absolutně oddělená od ostatních složek a funguje zcela autonomně. Nikoho neschvaluje ani nekontroluje a nikdo nekontroluje ji. Soudci jsou vybíráni z lidu, a tudíž je jejich obsazení značně dynamické a schopné reflektovat bouřlivé a rychlé změny ve společnosti.¹⁷

Anglická tradice vždy spíše inklinovala k zásadě svrchovanosti parlamentu než k zásadě brzd a protiváh, která stanovuje rovnoměrné rozdělení kontrolních mechanismů mezi všemi třemi složkami, což je rozdílné pojetí oproti americko-francouzskému pojetí suverenity lidu.

¹⁶ MONTESQUIEU, Charles Louis de Secondat. *O duchu zákonů*. Přeložil Hana FORTOVÁ. Praha: OIKOYMENH, 2015, s. 187.

¹⁷ KYSELA, Jan. *Dělbá moci v kontextu věčného hledání dobré vlády*. Praha: Leges, 2019, s. 119.

Anglické tendence jsou dány jejich historickými dokumenty, počínaje Magna Charta Libertatum, přijatou v roce 1215, omezující práva panovníka a zakotvující základní práva občanů a jeho poddaných a omezení jeho rozhodování zákonem. Dalším dokumentem je Bill of Rights přijatý v roce 1689 Vilémem III. Oranžským a královnou Marií, který zakotvuje přímou moc Parlamentu nad monarchií, panovník nesměl pozastavovat zákony bez souhlasu Parlamentu a povinností každého nastupujícího panovníka bylo se k Bill of Rights zavázat.¹⁸

¹⁸ KYSELA, Jan. *Dělba moci v kontextu věčného hledání dobré vlády*. Praha: Leges, 2019, s. 20.

3 Historický vývoj na ukrajinském území před rokem 1710

Chceme-li zkoumat a analyzovat ústavu Pylypa Orlyka, pak je nutné pro pochopení obsahu a důležitosti zkoumaného dokumentu popsat historické okolnosti jeho vzniku. V této části bude předložen stručný popis vzniku a struktury státního útvaru, pro který ústava byla napsána, a politické a historické události, jež předcházely roku 1710.

3.1 Vznik a uspořádání Hetmanátu

Ukrajinská území byla po podrobení Kyjevské Rusi Mongoly ve 14. století postupně pohlcena rozpínajícím se Litevským knížectvím a po uzavření Krevské unie v roce 1385 se stala součástí polsko-litevské unie. V roce 1569 byla uzavřena Lublinská unie, na základě které Polsko a litevské velkoknížectví nadále tvořily jediný stát, tzv. Rzeczpospolitou. V důsledku této unie se začlenění ukrajinského území v polsko-litevské unii změnilo, nadále bylo v podřízení polského království namísto litevského velkoknížectví.¹⁹

V letech 1647 - 1649 vypuklo na ukrajinském území kozácké povstání vedené Bohdanem Chmelnickým proti polské vládě, které vedlo ke vzniku ukrajinského kozáckého státu na obou stranách Dněpru s autentickým názvem Vojsko Záporožské. V čele tohoto státního útvaru stál kozáky volený hetman, proto bývá v historické literatuře tento státní útvar často nazýván Hetmanátem. Historici se shodují na tom, že konečným cílem vojenských operací vedených Bohdanem Chmelnickým bylo obnovení ukrajinské státnosti²⁰ a zajištění její nezávislosti na okolních mocnostech.²¹ O tomto státním útvaru v historických dokumentech se převážně psalo jako o „Vojsku Záporožském“, tímto nebylo myšleno vojsko jako takové, ale území, které ovládalo. Hetmanát byl státním útvarem, který vznikl v období povstání druhé poloviny 17. století a existoval v nejrůznějších obměnách až do konce 18. století. Pro přehlednost a zjednodušení budeme v této práci pracovat s názvy Hetmanát či kozácký stát.

V důsledku revolty Bohdana Chmelnyckého proti Polské nadvládě nad ukrajinským územím můžeme mluvit nejen o vzniku kozáckého státu, ale o začátcích národního uvědomění

¹⁹ RYCHLÍK, Jan a kol. *Dějiny Ukrajiny*. 1. vyd. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 2015, s. 77.

²⁰ Bohdan Chmelnyckij se chtěl stát „knížetem Rusi“, obnovení státnosti je myšleno v návaznosti na Kyjevskou Rus.

²¹ Hlavně šlo o carské Rusko, Polsko a Osmanskou říši.

obyvatelstva ukrajinských území. Svou odlišnou identitu od sousedních národů (Rusů, Poláků) si uvědomili jak kozáci, jako nový privilegovaný stav ve vzniklém státě, tak pravoslavní šlechtici, měšťané i rolníci. I když Ukrajinci i nadále ještě sami sebe považují za národ rusjkyj či kozáckyj.²²

Bohdan Chmelnyckyj svou vládu opíral o kozáckou staršinu a podporu vyšších kozáckých velitelů. Kozáckou Generální radu hetman svolával velmi sporadicky, a to na podporu rozhodnutí udělaných jím či kozáckou staršinou, v důsledku čehož byl v Hetmanátu oslaben tradiční demokratický prvek kozáckého uspořádání.

Tento nový privilegovaný kozácký stav byl osvobozen od placení daní, kozáci však byli povinni k vojenské službě. Osvobozená od daní byla i pravoslavná církev a pravoslavná domácí šlechta, která se postupně stala součástí kozáctva. Mezi plátce daně patřil zbytek obyvatelstva Hetmanátu – měšťani a pospolitě (rolnictvo).²³

K povstání Bohdana Chmelnyckého se spontánně přidávaly ohromné masy selského obyvatelstva. Po povstání se kozácký stav podstatně rozšířil, přidaly se k němu široké lidové vrstvy obyvatelstva. V roce 1649 byl dle Zborovské dohody kozácký registr nastaven s limitem 40 000 kozáků, již 19. června v bitvě u Berestečká kozácké vojsko čítalo 100 000 mužů.²⁴ Tento fakt ukazuje na to, že hranice mezi stavy v Hetmanátu ve své podstatě byly propustné. Celkový počet obyvatel v tu dobu činil něco přes 3 miliony.²⁵ V roce 1654 na území jednotlivých pluků kozáctvo tvořilo až mezi 50-80 % obyvatel.²⁶ Tím došlo k rozmazání hranic mezi kozáky a prostým lidem, každý rolník či obyvatel města schopný vojenské služby se mohl zapsat do kozáckého vojska a stát se tak kozákem.

Až v době „Ruiny“ se na území Hetmanátu začala zavádět podle ruského vzoru robota. Robota a omezení volného pohybu obyvatelstva na Levobřežní Ukrajině nebyla praktikovaná od dob povstání Bohdana Chmelnyckého. Je nutno podotknout, že převážná část obyvatelstva i nadále zůstávala svobodná (včetně rolnictva).²⁷

²² RYCHLÍK, Jan a kol. *Dějiny Ukrajiny*. 1. vyd. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 2015, s. 116.

²³ RYCHLÍK, Jan a kol. *Dějiny Ukrajiny*. 1. vyd. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 2015, s. 120.

²⁴ RYCHLÍK, Jan a kol. *Dějiny Ukrajiny*. 1. vyd. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 2015, s. 121.

²⁵ RYCHLÍK, Jan a kol. *Dějiny Ukrajiny*. 1. vyd. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 2015, s. 117.

²⁶ ЯКОВЛІСВА, Тетяна. *Гетьманщина в другій половині 50-х років XVII століття : причини і початок Руїни*. Київ: Основи, 1998, s. 77.

²⁷ RYCHLÍK, Jan a kol. *Dějiny Ukrajiny*. 1. vyd. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 2015, s.137.

3.1.1 Vznik

Hetmanát v průběhu své existence neměl pevně stanovené západní hranice, jelikož ty závisely na úspěšnosti vojenských operací. Rozlohu měl asi 200.000 km² s obyvatelstvem přes tři miliony.²⁸ Východní hranice kozáckého území byly totožné s oficiální východní hranicí Polsko-litevské unie a Moskvy v souladu s Deulinskou dohodou z roku 1618²⁹ a Poljanovskou mírovou dohodou z roku 1634.³⁰ Západní hranice státu se neustále měnila v závislosti na úspěšnosti vojenských operací a politické konjunktury, ale východní hranice vždy zůstávala neměnná i po ustanovení moskevského protektorátu nad kozáckým územím. Počínaje Jurijem Chmelnickým³¹ až po Ivana Mazepu většina hetmanů v čele Hetmanátu sice uznávala protektorát Moskvy, ale zároveň se odvolávala na takto určené východní hranice.³²

Po úspěšném kozáckém vojenském tažení byly uzavřené Zborovské dohody mezi kozáky a Rzeczpospolitou 18. srpna 1649, ratifikované roku 1649, které utvořily autonomní kozácký stát v rámci Polského království. Tato dohoda se stala prvním dokumentem, který poprvé přesně stanovil geografické hranice kozáckého státu spolu s administrativním dělením jeho území. Zborovská dohoda potvrzovala kozácké svobody a práva vydobytá v předešlých letech. Převážná část jejich ustanovení se týkala ochrany kozáckých práv a práv „ruského národa“ jako dědice Kyjevské Rusi. V důsledku tohoto došlo k prolínání zájmů kozáků a prostého obyvatelstva, což umožnilo na území Vojska Záporožského vznik nové struktury – Hetmanátu.

Následující hetmani a elita kozáckého státu vnímali Zborovskou dohodu jako dokument, který právně definoval založení kozáckého státu. Každý z nich považoval území, smlouvou uznané za kozácké, za území svého státu. Tato dohoda sice nevedla ke vzniku národního státu

²⁸ RYCHLÍK, Jan a kol. *Dějiny Ukrajiny*. 1. vyd. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 2015, s. 117.

²⁹ Polsko a Moskva ve vesnici Deulino uzavřeli čtrnáctileté příměří, Moskvu toto příměří stálo územní ztráty (Smolensk, Novgorod Severský, Černihiv).

³⁰ Po vypršení Deulinské dohody Moskva zahájila válku proti Polsku, která po neúspěšném obléhání Smolenska byla ukončena Poljanovskou mírovou dohodou. Tato dohoda potvrdila polské územní zisky podle Deulinského příměří.

³¹ Jurij Chmelnický – mladší syn Bohdana Chmelnického, Ukrajinský hetman v letech 1659-1660 a 1678-1681.

³² Василенко М. *Територія України XVII віку // Ювілейний збірник на пошану Д. І. Багалія*. - Т. 1. Київ, 1927, С. 116-117.

„ruského národa“³³ v současném významu tohoto pojmu, jejím důsledkem se však stalo uznání území náležejících Hetmanátu Polskem a okolními státy.

3.1.2 Územně správní členění

Území kozáckého státu se skládalo z 16 pluků na obou stranách Dněpru. Na pravobřežní straně vzniklo celkem devět pluků a na levém břehu sedm³⁴, pluk byl nejvyšší administrativně – územní jednotkou. V průběhu času se názvy, území a četnost těchto pluků měnily, ale samotný systém plukového administrativního dělení zůstal v platnosti v průběhu celé existence Hetmanátu.

V souladu s „velkoruskou koncepcí“³⁵ mělo území kozáckého státu zahrnovat veškeré ukrajinské etnické území jako dědiců Kyjevské Rusi, ovšem v souladu s uzavřenou Zborovskou dohodou se Hetmanát vytvořil na území bývalých vojvodství Kyjevského, Černihovského a Braclavského od řeky Sluč na západě až po hranice s Moskvou a od koryta řeky Prypjat' na severu po step na jihu. Hetmanát zahrnoval větší polovinu území obydleného etnickými Ukrajinci (4/5 tohoto území před tím patřilo Polsku), včetně části jižního Běloruska – Pinsko.³⁶

Za hlavní město bylo prohlášeno město Čyhyryn, které se logicky stalo zároveň i místem hetmanské rezidence. Na tomto území bylo zrušeno polské správní zřízení, což znamenalo zrušení vojvodství a povit.³⁷ Místo nich byly zřízeny pluky, které se odlišovaly specifickým územním a administrativním uspořádáním.

Administrativní uspořádání kozáckého státu duplikovalo strukturu kozáckého vojska, kde pluk představoval jak vojenskou, tak i administrativní jednotku. Centrem každého pluku bylo jedno z velkých měst v jeho obvodu. V čele pluku stál plukovník zvolený na plukové radě či jmenovaný hetmanem. To, zda byl plukovník zvolen či jmenován, se lišilo dle osobnosti

³³ „Ruský národ“ jak se tehdy identifikovali

³⁴ ГРУШЕВСЬКИЙ, Михайло. *Історія України-Руси. Том 8*. Київ: Наукова думка, 1995, с. 273 - 274.

³⁵ Jedna z koncepcí Chmelnického, dle které cílem války se stalo osvobození Rusi. V období Chmelnyckého povstání již můžeme mluvit o ukrajinské národnosti nehledě na to, že samotní Ukrajinci se považovali za „národ rusjký“, pocházející z Kyjevské Rusi, při tom si uvědomovali své odlišnosti od sousedních národů (Turků, Poláků či Moskevských rusů).

³⁶ ГУРЖИЙ, Олександр. *Українська козацька держава в другій половині XVII—XVIII ст.: кордони, населення, право*. Київ: Основи, 1996, с. 31.

³⁷ Do češtiny se to dá přeložit jako „okres“.

hetmana a moci, kterou dokázal zkoncentrovat. Hetman proto plukovníka buď přímo jmenoval, nebo jeho volbu potvrzoval univerzálem.³⁸ V rukou plukovníka byla koncentrována administrativní moc vztahující se na celé území pluku, v jehož čele stál, a plukovník tak nebyl pouze vojenským vůdcem, ale jeho moci bylo podřízeno i civilní obyvatelstvo pluku. Postavení plukovníka de facto duplikovalo pravomoci hetmana na místní úrovni v otázkách soudnictví, finančních otázkách a ve věcech nakládání s pozemkovým fondem. Do jejich gesce patřila i kontrola městské samosprávy a nekozáckého obyvatelstva (tedy obyvatelstva, které nepatřilo do kozáckého stavu).³⁹ Pluky se členily na setniny v počtu od 10 do 20. Setniny se stejně jako i pluky lišily velikostí a počtem obyvatelstva, existovaly i setniny s počtem několika tisíc kozáků. Centrem těchto setnin se stala menší města, městysy nebo i větší vesnice. Vojensko-státní moc v mezích setnin vykonával setník, existovaly i setninové vojenské kanceláře, soudy atd.

Nejmenší administrativní jednotku tvořil kureň (10-40 vojáků z jedné vsi či městské části), pak následovala setnina, jež se skládala z několika kureňů pod velením horodového atamana a setninové staršiny. Horodový ataman vykonával civilní správu obvodu a správu města ve spolupráci s městskou samosprávou. Nejvyšší administrativní jednotku tvořil pluk, který se skládal z 11 až 22 setnin pod velením plukovníka.⁴⁰

Pro celou řadu měst nadále platilo Magdeburské právo (Kyjev, Nižyn, Poltava, Baturyn atd.), v těchto městech náležela moc magistrátům v čele s fojty, ve zbytku měst vykonávala státní moc kozácká administrace.

Na jihu Hetmanátu ležela Záporožská Sič, která tvořila samostatnou vojensko-administrativní jednotku, což kopírovalo její nejasné postavení v rámci Rzeczpospolity, kdy sič nebyla integrovanou součástí státu. Záporožská Sič nebyla součástí správního uspořádání Hetmanátu, státní moc tady vykonávala sičová rada v čele s košovým atamanem voleným na její schůzi, který byl v obdobném postavení jako plukovník. Často se ale stávalo, že Záporožská Sič vedla nezávislou politiku odlišnou od politiky hetmanského státu či přímo v rozporu s ní.

³⁸ ГОРОБЕЦЬ, Віктор. *Влада та соціум Гетьманату. дослідження з політичної і соціальної історії ранньомодерної України*. Київ: Інститут історії України НАН України, 2009, с. 59.

³⁹ Tamtéž. s. 61.

⁴⁰ RYCHLÍK, Jan a kol. *Dějiny Ukrajiny*. 1. vyd. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 2015, s. 118.

3.1.3 Uspořádání státní moci Hetmanátu

Podmínky vzniku tohoto státního útvaru měly přirozeně vliv na svébytnost konstrukce státního uspořádání a fungování státních orgánů. Největší vliv mělo to, že proces formování nového státního uspořádání probíhal paralelně se zrušením předešlého, stanoveného polskou vládou. Utvářející se nový systém byl také stavěn na tradicích již existující kozácké autonomní samosprávy.⁴¹ Vojsko Záporožské jako instituce po provedení protipolského povstání převzalo na sebe odpovědnost za osud veškerého obyvatelstva na kontrolovaném území, v důsledku čehož vznikla potřeba formalizace, zdokonalení a rozšíření kozácké samosprávy.

Je nutné podotknout, že v různých obdobích existence a historického vývoje Hetmanátu se měnily vztahy a pravomoci hlavních institucí jeho politického systému, především doznávaly změn postavení hetmana, Generální rady, staršinské rady. V důsledku těchto změn se politický režim měnil od autokratické po oligarchickou formu.⁴²

Politická moc v Hetmanátu byla v podstatě centralizovanou, poněvadž reálně rozhodovaly převážně ústřední orgány, jimž se musely podříditi veškeré struktury místní samosprávy kozáckého státu, a v mnoha případech přímo personalizovanou kvůli koncentraci široké škály pravomocí v rukou hetmana.

Tradiční kozácký model samosprávy v celostátním měřítku se přetavil v systém, ve kterém nejvyšším představitelem moci byl volený hetman, jehož rádci si ponechali vojenské hodnosti obozného,⁴³ osavulů,⁴⁴ písaře a soudce (počet těchto rádců se měnil v průběhu času, obvykle osavulové a soudci byli dva, v době, kdy někdo z těchto úředníků dočasně, buď kvůli své nepřítomnosti, či cestě do zahraničí, nemohl vykonávat své povinnosti, byly do dočasného výkonu jejich funkce povolány jiné osoby – nakazné). Dále vznikl orgán výkonné moci

⁴¹ ГОРОБЕЦЬ, Віктор. *Влада та соціум Гетьманату. дослідження з політичної і соціальної історії ранньомодерної України*. Київ: Інститут історії України НаН України, 2009, с. 9.

⁴² Tamtéž, s. 15.

⁴³ Obozný – volitelný státní úředník, tento úřad byl jedním z nejdůležitějších úřadů ve státním systému Hetmanátu v průběhu 17. až 18. století. Existovali generální a plukovní obozní, generální obozný patřil do generální staršiny kozáckého státu a považoval se za druhou osobu ve státě po hetmanovi.

⁴⁴ Osavul – vedoucí pracovník státní správy Hetmanátu 17. až 18. století, generální osavulové byli dva – starší a mladší, oba byli členové generální staršiny. Starší generální osavul byl rádcem hetmana ve vojenské oblasti, stával se nakazným hetmanem (zástupcem) v jeho nepřítomnosti.

v podobě generální vojenské kanceláře. Upevnila se soudní instanční soustava, nejnižšími články byly soudy obecné, vyšším článkem pak generální soud, jehož rozhodnutí podléhala přezkumu ze strany hetmana plnícího zde funkci poslední instance založené na kasačním principu. Dle tohoto vzoru proběhla i změna fiskálního systému. Později byla rada generální staršiny doplněna úřady chorunžoho, pidskarbija a bunčužnoho.⁴⁵

V období po skončení osvobozené války rovněž proběhl proces transformace rad. Ze začátku veškeré volby dle tradic kozácké samosprávy probíhaly na sněmu všeobecných generálních rad, později v důsledku nejrůznějších politických procesů sněmy černých rad⁴⁶ byly nahrazovány sněmy staršinských rad. V působnosti prvních zůstala pouze volba či legitimace nových hetmanů či ratifikace mezinárodních dohod a ujednání s moskevskými panovníky.

3.2 Orgány státní moci

3.2.1 Generální rada

Projevem demokratického prvku v hetmanském státě se stala Generální rada, jejímž prostřednictvím se projevovala vůle všech kozáků bez výjimky. Původně byl takto zajištěn projev vůle sičových kozáků,⁴⁷ po osvobozené válce Bohdana Chmelnického se tento institut používal nadále i v Hetmanátu. Právo svolání takové rady náleželo hetmanovi nebo

⁴⁵ Chorunžij - generální chorunžij byl pověřen většinou vojenskými záležitostmi a do jisté míry byl hetmanovým pobočníkem, mohl ho zastupovat, existovali chorunží generální, plukovní a setní. Oficiálně jeho povinností byla ochrana praporu. Generální bunčužnyj byl volený úředník, který zastával jednu z nejvyšších vládních funkcí v Hetmanátu 17. a 18. století, člen generální staršiny. Jeho úkolem bylo chránit a bránit za války bunchuk - symbol hetmanské moci. Během válek velel jednotkám kozácké armády. Generální bunčužnyj vykonával důležité pokyny hetmana v soudnictví, vykonával diplomatické služby. Generální pidskarbij - měl na starosti státní pokladnu, státní příjmy a výdaje, řídil výběr daní, stanovoval povinnosti. Byl členem generální staršiny, stál v čele fiskálního systému Hetmanátu.

⁴⁶ Černá rada – obecná kozácká rada – svolávala se pro rozhodování strategických zásadních otázek kozáckého státu. Černých rad se účastnili, krom kozáků a staršiny, i měšťané a představitelé duchovenstva a selského obyvatelstva.

⁴⁷ V dolním toku Dněpry se nacházela pevnost – Sič, která byla pravlastí ukrajinského kozáctví, dlouhou dobu byla jeho centrem. Nacházela se za prahy Dnipra, odtud i druhý název – Záporoží, v druhé polovině 17. století se tamní kozáci vymezovali vůči kozákům Hetmanátu autochtonním názvem Vojsko Záporožské Nizové - СЕЛІВОНЕНКО, Анатолій. *Політика Гетьманщини стосовно Запорозької Січі (1658–1667 рр.)*. Український історичний збірник, Вип. 12, 2009, с. 60.

vyšší staršině v období, kdy hetman ještě nebyl zvolen. Zpravidla radě předsedal sám hetman či v případě hetmanské volby generální obozny.

Ze začátku se na schůze rad svolávali pouze kozáci a jejich představitelé, záhy se ale rad začali účastnit představitelé církve a měst.⁴⁸ Je vhodné zmínit, že samotný mechanismus zvolení delegátů a jejich počet vyvolával četné konflikty a byl důvodem zpochybňování legitimacy samotné rady. Jednou z nejdůležitějších podmínek legitimnosti Generální rady bylo delegování představitelů ze všech pluků a regionů.⁴⁹ Generální rady u Pereyaslava 17. října 1659 se právě zúčastnili nejenom představitelé kozáků a kozácké staršiny, přítomni byli i představitelé měst, řemeslníků a jiného obyvatelstva Hetmanátu – pospolitých a černí.⁵⁰

Spolu s tím otázka delegace na Generální rady představitelů Záporožské Siči byla taktéž vždy vyhraněnou. Političtí představitelé Siči se v druhé polovině 17. století domáhali široké účasti svých delegátů na schůzích Generálních rad. Tento požadavek však od samého začátku narazil na silný odpor elit Hetmanátu z toho důvodu, že Záporožská Sič ne vždy sjednocovala svou politiku s politikou Hetmanátu, což vyvolávalo pnutí a spory mezi elitami Hetmanátu a Záporoží. Velký vliv na výsledky černé rady roku 1663⁵¹ měli právě představitelé Záporoží, ještě po nějakou dobu se jim tento stav podařilo zachovat. K obnovení jejich plnoprávné účasti na Generálních radách mělo dojít na základě ustanovení přijatých dle Orlykovy ústavy.⁵²

Rozhodovat důležité otázky na takových radách bezesporu nebylo jednoduché, a to už ze samotné podstaty velkého shromáždění vojáků v jednom místě ve stejnou dobu. Ohledně počtu účastníků Generálních rad je nutno podotknout že nezůstával stejný po celou dobu existence Hetmanátu. Jako největší dle počtu účastníků se uvádí Generální rada u Nižyna z roku 1663, které se zúčastnilo až 40 tisíc osob.⁵³ Obecně Generální rada neměla přesně stanovený způsob delegace představitelů, což bylo důvodem konfliktů a sporů.⁵⁴ Vedení rozumné diskuze

⁴⁸ ОКИНШЕВИЧ, Лев. Центральні установи України Гетьманщини XVII – XVIII ст./ ч II. Рада Старшинська. Київ: Всеукраїнська Академія Наук, 1930, с. 299.

⁴⁹ ГОРОБЕЦЬ, Віктор. *Влада та соціум Гетьманату. дослідження з політичної і соціальної історії ранньомодерної України*. Київ: Інститут історії України НАН України, 2009, с. 26.

⁵⁰ Тамтєж. с. 23.

⁵¹ Pro podporu svého zvolení na Generální radu kandidát na hetmana I. Bruchoveckij povolal představitelé Siči.

⁵² ГОРОБЕЦЬ, Віктор. *Влада та соціум Гетьманату. дослідження з політичної і соціальної історії ранньомодерної України*. Київ: Інститут історії України НАН України, 2009, с. 25.

⁵³ Тамтєж. с. 21.

⁵⁴ Тамтєж.

na takových radách bylo velmi obtížné, což vedlo k tomu, že rady byly svolávány pouze pro potvrzení předem připravených návrhů. Již za vlády Bohdana Chmelnického význam Generální rady postupně klesal. Generální rada se jevila neefektivním tělesem pro rozhodování akutních státních problémů, hetman je postupně přestal svolávat a důležitá rozhodnutí nadále činil sám či přenesl rozhodování na staršinské rady.

Toto neznamenovalo zrušení institutu Generálních rad v Hetmanátu, jejich svolávání se používalo pro podporu hetmanské legitimacy při zápasu o moc mezi tímto institutem a silíci staršiny a staršinskými radami. Pouze za vlád hetmanů se silným politickým postavením zbývaly pro Generální rady ceremoniální funkce potvrzení hetmanových rozhodnutí.⁵⁵ Pokus o obnovení původního postavení a moci Generálních rad bude později podniknut P. Orlykem v jeho ústavě.

3.2.2 Staršinská rada

Postupně funkce Generálních rad částečně převzaly staršinské rady, které z funkčního hlediska odpovídaly analogickým institucím západní Evropy (generální stavy ve Francii, české sněmy či sněmy v Polsku). Charakteristickým rysem těchto rad bylo vzdálení se tradici účasti všech kozáků Generálních rad a přechod k uplatnění zásad zastupitelské demokracie. Rad se již neúčastnili všichni kozáci, ale představitelé určitých stavů; rolnictvo pochopitelně zatím ještě bylo vyřazeno z přijímání jakýchkoliv státních rozhodnutí. Institut staršinských rad se vykrytalizoval v období hetmanů Ivana Samojlovyče a Ivana Mazepy, ale až ústava 1710 jim dala právní rámec.

Můžeme tvrdit, že existovaly dva druhy staršinských rad. Prvním z nich byla rada hetmana s generální staršinou – Rada generální staršiny, druhým staršinská rada za účasti plukovníků, někdy i za účasti plukové staršiny. Občas se objevovala ještě jedna obměna staršinských rad, která představovala schůze staršin, a to za účasti všech kozáků s výjimkou

⁵⁵ ГОРОБЕЦЬ, Віктор. *Влада та соціум Гетьманату. дослідження з політичної і соціальної історії ранньомодерної України*. Київ: Інститут історії України НаН України, 2009, с.18 с.

řadových. Takovýchto širších staršinských rad se účastnilo duchovenstvo a představitelé měst⁵⁶ (burmístři a fojty).⁵⁷

Staršinské rady jednaly v sídle hetmana za jeho předsednictví, svým proslovem hetman zahajoval schůzi, řídil diskuze a ukončoval schůze rad. Hetman tyto rady svolával a sám určoval jejich personální složení.⁵⁸ Kompetence staršinských rad byly poměrně široké a neurčité, staršinská rada svými pravomocemi přímo konkurovala hetmanovi a Generální radě. Na staršinských radách se probíraly otázky vnější politiky státu, finance, udržování armády, vyhlášení války a jiné. Někdy do jejich působnosti spadalo rozhodování v soudních věcech, obvykle o zločinech proti státu.

Důležitou úlohu staršinská rada měla v období nepřítomnosti hetmana a v období, kdy tento úřad nebyl obsazen, v tomto případě řídila rada veškeré státní záležitosti.

3.2.3 Rada generální staršiny

Na schůzi Rady generální staršiny mohl hetman pozvat kohokoliv prostřednictvím osobní pozvánky, ale obvykle dle kozáckého zvykového práva se tato rada skládala z generálního oboznyho, generálního písaře, dvou generálních soudců a osavuly. Později se rada rozšířila o generálního chorunžyho a bunčužnyho. Fakticky však personální obsazení těchto rad formoval hetman, který často do těchto rad zval své příbuzné.⁵⁹

Rada generální staršiny měla převahu nad staršinskou radou hned v celé řadě aspektů. Její členové se vždy nacházeli v sídle hetmana, což účastníkům dovolovalo schůzovat každý den a vedlo to k větší flexibilitě a produktivitě na rozdíl od ostatních staršinských rad. Fakticky se tak jednalo o stálý kolegiální orgán. Radě generální staršiny předsedal hetman, její členové se účastnili diskuze o probíraných otázkách, svá rozhodnutí rada utvářela prostřednictvím hlasování. Ve skutečnosti vše záleželo na autoritě hetmana, některé otázky byly rozhodovány

⁵⁶ ОКИНШЕВИЧ, Лев. Центральні установи України Гетьманщини XVII – XVIII ст./ ч II. Рада Старшинська. Київ: Всеукраїнська Академія Наук, 1930, с. 21.

⁵⁷ Na území Rzeczpospolite a Hetmanátu burmístři a vojtové, ve městech s Magdeburským právem byli starosty měst, do jejichž působnosti náležela správní a soudní moc.

⁵⁸ Журавель М. В. *Генеральна старшинська рада - вищий орган влади Гетьманщини в другій половині XVII – XVIII ст.* Актуальні проблеми політики. - 2009.- Випуск 37, с. 368.

⁵⁹ Tamtéž.

fakticky pouze hetmanem, jehož rozhodnutí byla rada v několika případech schopna přehlasovat, např. v otázkách vedení vnější politiky.⁶⁰

Dle kozáckých zvyklostí kompetence Rady generální staršiny byly dost široké a překrývaly se s kompetencemi jiných orgánů. K jejím pravomocem patřilo: předběžné rozhodování o návrzích zákonů a mezinárodních smluv před konečným přijetím rozhodnutí velkou Generální radou, vedení jednání s jinými státy, patřily ji pravomoci generálního štábu v období válek, vedení státní správy nebo organizace a kontrola výběru daní a cel.

Rada generální staršiny vystupovala zároveň jako apelační orgán pro generální soud v politických věcech, její rozhodnutí měl potvrzovat hetman. Dle kozáckého obyčejového práva byla rada generální staršiny a staršinské rady ve svých pravomocích omezeny Generální radou. Jenže v Hetmanátu Generální rada postupně ztrácela svou důležitost a ke konci 17. století v její pravomoci zůstaly pouze základní otázky, navíc svolávána byla dle politické konjunktury a momentálních potřeb, nikoliv však pravidelně.

Staršinská rada disponovala užšími pravomocemi a působností nežli Rada generální staršiny, která mohla potvrdit či zrušit rozhodnutí staršinské rady, ale faktická moc těchto orgánů záležela na vizi hetmana a jeho preferencích, každý v době své vlády preferoval tu či onu.

Rada generální staršiny byla přímo podřízena hetmanovi, což vedlo k tomu, že hetmani často atrahovali na sebe její pravomoci a ke konci 17. století se z ní stal faktický poradní orgán.⁶¹

3.2.4 Hetman

Institut hetmanství zaujal centrální postavení v politickém systému tohoto státního útvaru. Spolu s Generální staršinskou radou tvořily mocenské centrum a garantovaly jednotu

⁶⁰ Журавель М. В. *Генеральна старшинська рада - вищий орган влади Гетьманщини в другій половині XVII – XVIII ст.* Актуальні проблеми політики. - 2009.- Випуск 37, с. 368.

⁶¹ Tamtéž.

státu. Centrálním pilířem kozáckého státu a garancí práv a svobod obyvatelstva byla volitelnost kandidátů na hetmanskou funkci, tato tradice byla právně zakotvena v Bereznevých stattyach.⁶²

Volený hetman koncentroval ve svých rukou velkou moc, svolával Generální a staršinské rady, řídil jejich schůze a účastnil se rozhodování, následně zajišťoval výkon přijatých rozhodnutí, vydával univerzály (zákony), aktivně se angažoval v soudnictví prostřednictvím kontroly nad Generálním soudem, byl odvolací instancí, kontroloval fiskální státní systém, spolu s radami vyhlašoval války, vedl jednání o mírových smlouvách a odpovídal za mezinárodní politiku státu, byl vrchním velitelem vojska.⁶³ Na první pohled byla hetmanská moc téměř neomezená, ve skutečnosti tomu tak ale nebylo. Formálně Generální rada volila hetmana na doživotí,⁶⁴ ale v praxi mohla svým rozhodnutím hetmana úřadu zbavit.⁶⁵

3.2.5 Další orgány moci výkonné

V období své vlády svolával Bohdan Chmelnyckyj Generální radu jen výjimečně, vládl převážně pomocí staršiny a sboru vyšších velitelů. Po celou dobu existence kozáckého státu výkonnou moc ve státě představoval Generální vojenský úřad a Generální pokladní úřad. První vystupoval jako úřad, který zajišťoval výkon rozhodnutí Generální a staršinských rad a hetmanských univerzálů (zákonů). Z výše uvedeného vyplývá, že Generální vojenský úřad se nezabýval pouze otázkami vojenskými, ale do jeho působnosti náleželo vedení státní správy ve státě a vyřizování diplomatických záležitostí. Vrchním představitelem tohoto úřadu byl generální písař.⁶⁶ Představiteli místní správy byli plukovníci, setníci a starostové měst.

Fiskální systém ve státě zajišťoval Generální pidskarbij (pokladní) a jeho úřad. Po celou dobu existence Hetmanátu patřil mezi pilíře výkonné moci a byl členem Generální staršinské rady.

⁶² Smlouva uzavřena kozáckým státem s ruským carem roku 1654. Dle ní Hetmanát měl právo nezávislé volby hetmana, o výsledcích volby Moskva byla pouze informována.

⁶³ ГОРОБЕЦЬ, Віктор. *Влада та соціум Гетьманату. дослідження з політичної і соціальної історії ранньомодерної України*. Київ: Інститут історії України НАН України, 2009, с. 36.

⁶⁴ Berezneví statti 1654, které možnost volby nového hetmana spojovali se smrtí předešlého.

⁶⁵ Typickým důvodem bylo obvinění ze zrady.

⁶⁶ ГОРОБЕЦЬ, Віктор. *Влада та соціум Гетьманату. дослідження з політичної і соціальної історії ранньомодерної України*. Київ: Інститут історії України НАН України, 2009, с. 54.

3.2.6 Soudní systém

Soudní systém ve statě tvořily setninové a plukové soudy spolu s nejvyšším apelačním Generálním soudem při hetmanovi. Generální soud byl nejvyšším apelačním soudem pro setninové a plukové soudy, taktéž rozhodoval ve věcech, se kterými se občané obraceli přímo na hetmana. Soud se skládal ze dvou generálních soudců a soudního písaře, soudu předsedal přímo hetman jako nejvyšší soudce.

V administrativních jednotkách na místní úrovni stál v čele soudu plukovník, respektive setník. Působnost soudů se rozšiřovala na veškeré obyvatelstvo, včetně kozáků a měšťanů. Ve městech, pro která platilo magdeburské právo, působily městské soudy, kromě toho tradičně existovaly církevní soudy, do jejichž působnosti patřilo striktně pouze řešení vnitřních církevních záležitostí či otázky manželské.

Svobodným občanům byla zachována jejich práva. Největším výdobytkem kozáckého státu se stala osobní svoboda většiny rolnictva a městského obyvatelstva. Nadále rolnictvo požívalo osobních svobod a mělo možnost obhospodařovat přidělenou půdu, za kterou mělo povinnost platit poplatky. Postavení měšťanů se zlepšilo zrušením národnostně náboženských omezení při vedení řemesla, průmyslu, vedení obchodů či účasti na městské samosprávě.

3.3 Politický vývoj konce hetmanátu Bohdana Chmelnyckého

Ke konci vlády hetmana Bohdana Chmelnyckého se kozácký stát dostal do těžké vojenské a mezinárodní situace. Zborovská dohoda nebyla plně zrealizovaná, což vedlo k obnovení bojů mezi Hetmanátem a Polskem v roce 1651. Hetmanát nebyl schopen samostatně porazit polské království, a proto vyvinul nemálo sil pro získání spojenců pro účely vedení této války.

Hetman se aktivně snažil prosadit uznání nezávislosti Hetmanátu jak s moldavským knížectvím, tak s Osmany, ale nakonec se rozhodl pro spojenectví s Moskvou. Ve prospěch tohoto rozhodnutí svědčilo i to, že Moskva mohla zajistit pro Chmelnyckého utvrzení dynastie jeho rodu (přes mladšího syna Jurije), a to, že Rusko, stejně jako Ukrajinci, bylo pravoslavného

vyznání. Ještě v roce 1653 turecký sultán nabízel uznání nezávislosti Ukrajiny, ale na oplátku požadoval vazalské podřízení. S největší pravděpodobností právě tato skutečnost byla rozhodujícím impulsem pro spojenectví s Moskvou. Pozdější vývoj ukázal, že Moskva to vnímala jinak a záhy začala likvidovat nezávislost Hetmanátu, spolu s integrací jeho území.

V lednu 1654 byla do města Perejaslav svolána kozácká rada, na kterou dorazil i představitel moskevského cara bojar Buturlin, který doručil carskou listinu o převzetí ukrajinských území pod carskou ochranu. Tento dokument je více znám jako Perejaslavská smlouva, a o jeho významu historici a teoretici státního práva dodnes vedou spory. Z pohledu ruských představitelů se jedná o dokument, který prováděl sjednocení (znovusjednocení) Ukrajiny a Ruska, z pohledu Ukrajinců se jednalo pouze o postoupení části státní suverenity výměnou za obranu proti Polsku. Každopádně Perejaslavská rada a následná smlouva znamenaly faktické odtržení Ukrajiny od Polska, což mělo za následek rozpoutání války mezi Polskem a Ruskem, které se rozhodlo bránit nově získaná území. Záhy Bohdan Chmelnyckyj pochopil, že Moskva nemá zájem na konečné porážce Polska, a proto zahájil jednání pro vytvoření nové protipolské koalice. Dokonce se mu podařilo zajistit útok sedmihradského knížete na Polsko na podporu Švédům. Tento záměr se Chmelnyckému nepodařilo dokončit: v srpnu roku 1657 skončil na následky mrtvice. Brzy po smrti hetmana Bohdana Chmelnyckého se jím vybudovaný stát začal rozpadat. Pro toto období se používá název „Ruina“, a v následujících 20 letech se na ukrajinském území rychle střídali hetmani a prohluboval se rozdíl mezi levobřežní (Moskva) a pravobřežní (Polsko) Ukrajinou.

První, kdo toto období v ukrajinských dějinách nazval „ruinou“, byl ukrajinský historik Kostomarov: „Ruinou nazýváme v historii maloruského kraje období nepokojů, postihnuvších tento kraj ve druhé polovině XVII. století, především s rozdělením Hetmanátu na dvě hetmanství po dvou stranách dněperského pobřeží. Pojem „Ruina“ není vymyšlený; zůstal v lidových vzpomínkách především ve vztahu k pravobřežní Ukrajině, která byla doslova v ruinu obrácena.“⁶⁷ V tomto období ukrajinská politická elita vede spory o moc a nezřídka koexistuje i několik hetmanů ve stejnou dobu. Hlavními důvody, jež vedly k této nestabilitě a ozbrojeným konfliktům, byla jak nespokojenost civilního obyvatelstva se svým postavením po osvobozené válce, tak i mocenské ambice kozáckých vůdců. Dalším z důvodů byla změna

⁶⁷ КОСТОМАРОВ, Николай. *Руина. Мазепа. Мазепинци*. Москва: Чарли, 1995, с. 610.

mezinárodní situace, kdy se sousední mocnosti aktivně angažovaly v politice na ukrajinském území, často se soupeření jedné ze stran o moc opíralo o podporu jednoho ze sousedních států. Boj o moc se tak stal komplexnějším a byl i bojem o podobu zahraniční koncepce orientace státu. Do těchto sporů samozřejmě aktivně zasahovala jak Moskva, tak i Polsko.

V tomto období se nejúspěšnějším hetmanem stal hetman pravobřežní Ukrajiny Petro Dorošenko, kterému se podařilo vyhnat polské vojsko z území pod jeho kontrolou a vypořádat se s promoskevskou klikou. Pokusil se o sjednocení obou území, jenže mezi Moskvou a Polskem byl uzavřen Andrusovský mír v roce 1667, Ukrajina byla touto dohodou definitivně rozdělena. Andrusovský mír byl rusko-polskou dohodou o ukončení vojenských akcí v rámci války za právo kontroly nad Ukrajinou uzavřenou na dobu 13,5 roku. Uzavřením této dohody carská Moskva porušila veškeré smlouvy uzavřené dříve s předešlými hetmany.

Ustanovení této dohody nejen rozdělila sféry vlivu Polska a Moskvy, ale i určila místo Moskvy, Polska a kozácké Ukrajiny v mezinárodních vztazích v šedesátých až sedmdesátých letech 17. století. Dle dohody levobřežní Ukrajina byla ponechána v područí Ruska, pravobřežní Ukrajina, včetně Kyjeva, byla součástí Polska. Hranice mezi Polskem a Ruskem vedla po Dněpru, Záporoží si zachovávalo autonomní status a mělo být pod společnou polsko-ruskou správou. Tímto Polsko s Ruskem ignorovali zájmy Hetmanátu, rozdělili jeho území, což mělo dlouhodobé negativní důsledky na ukrajinskou státnost.

Uzavření rusko-polského příměří vyvolalo velkou nespokojenost napříč ukrajinským obyvatelstvem a jeho elitami. Příměří nikdy neakceptovali hetmani Petro Dorošenko, Ivan Brjuchoveckyj a později i Mnohohrišnyj či Ivan Samojlovyč, kteří v průběhu svého vládnutí tuto dohodu nedodržovali. Kozácká staršina levobřežní a pravobřežní Ukrajiny se odmítla smířit s tímto rozdělením a pokusila se o sjednocení Ukrajiny pod vedením hetmana Petra Dorošenka, jenže pokus o dlouhodobé sjednocení Ukrajiny selhal. Uzavření příměří a nalezení konsensu v rozdělení ukrajinského území mezi Polskem a Ruskem vyvolalo v ukrajinské společnosti nárůst autority a politického vlivu kozácké staršiny, která se opírala o podporu Osmanské říše a Krymského chanátu. Hetmani Brjuchoveckyj a Dorošenko se pokusili zvrátit důsledky uzavřené dohody, ale i přes aktivní vojenskou pomoc ze strany Turecka a Krymského chanátu nebylo v jejich silách překonat důsledky Andrusovského míru. Ukrajina nebyla znovu sjednocena. Dalším důsledkem této dohody se stala postupná ztráta statusu subjektu

mezinárodní politiky Hetmanátem.⁶⁸ Ale i přes svou rozdělenost a existenci dvou politických center tato dohoda ještě neznamenal konec kozáckého státu, ten i nadále existoval jako státní útvar. Fakt uzavření „věčného míru“ zkomplikoval možnost úspěšného vývoje kozáckého státu. Ukrajina zůstala rozdělená a Hetmanát pokračoval ve své existenci pouze na území pod kontrolou Moskvy.⁶⁹ Hetman i nadále zůstával nositelem moci, ale pouze omezeně.

⁶⁸ V souladu s Perejaslavskou smlouvou Hetmanát zachovával svou nezávislost ve vedení mezinárodní politiky. Hetmani často vytvářeli nejrůznější spojení s Braniborskem, Švédskem, Sedmihradskem, Moldávií a Tureckem.

⁶⁹ Polsko zcela nezrušilo kozáckou autonomii, ale svou subjektivitu jako státní útvar zachoval Hetmanát pouze na pravobřežní Ukrajině pod protektorátem Moskvy. Levobřežní hetmani disponovali pouze omezenými pravomocemi. Tedy do značné míry autonomní levobřežní hetmany a integrování do polského státu území pravobřežní Ukrajiny.

3.4 Ivan Mazepa

Bez snah Ivana Mazepy by nevznikla ústava Pylypa Orlyka 1710. Ivan Mazepa byl panovníkem a zároveň Orlykovým patronem. Vláda Ivana Mazepy trvala dlouho, stabilizovala politickou situaci v Hetmanátu po období Ruiny, pro obyvatelstvo se jednalo o dlouhotrvající období prosperity.

V roce 1687 generální staršina zvolila hetmanem Ivana Mazepu. Jeho hlavním cílem bylo získání a udržení moci ukrajinskými představiteli, čehož přímým důsledkem se stal boj Ivana Mazepy o nezávislost Hetmanátu a o zachování kozáckých práv a svobod. Pro dosažení těchto cílů během svého života byl donucen několikrát změnit své spojence. Největším problémem Mazepy byl jeho vztah s Moskvou, potažmo Petrem I. Pro dosažení svého zvolení hetmanem Mazepa zradil a předal Moskvě svého předchůdce hetmana Samojlovyče, tímto dosáhl splnění svého záměru být zvolen, ale nikoliv uznání Hetmanátu Moskvou za nezávislý stát. Z pohledu Ruska byl kozácký Hetmanát integrální součástí ruského území, pouze Záporoží se pořád nacházelo pod společnou polsko-ruskou správou.

Ivan Mazepa se narodil do rodiny pravobřežní ukrajinské šlechty, obdržel velmi kvalitní vzdělání zpočátku v Kyjevsko-Mohylanském kolegiu, později se vzdělával ve Varšavě, v Německu, Itálii, Francii a Nizozemsku, ovládal několik evropských jazyků. Takto výtečně vzdělaný šlechtic začal svou služební kariéru u hetmana Petra Dorošenka a u Ivana Samojlovyče, kde získal politické zkušenosti pro svou budoucí úspěšnou kariéru.

Ivan Mazepa byl prvním ukrajinským dlouho vládnoucím hetmanem, který vládl nepřetržitě skoro 22 let, období jeho vlády se dá charakterizovat jako období hospodářského a kulturního rozvoje Hetmanátu. Vychován v duchu merkantilismu, hetman rozvíjel průmyslovou výrobu a obchod, dosáhl relativní stabilizace sociální situace, staral se o náboženský a kulturní rozvoj. Na začátku 18. století v podmínkách Severní války (1700 – 1721) se Ivan Mazepa ve spojení s polským králem Stanislawem Leszczyńským a švédským králem Karlem XII. pokusil o realizaci svého politicko-vojenského projektu s cílem osvobodit se od protektorátu Moskvy a obnovit na ukrajinském území nezávislý státní útvar.⁷⁰

⁷⁰ RYCHLÍK, Jan a kol. *Dějiny Ukrajiny*. 1. vyd. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 2015, s. 141.

Jelikož Moskva nepovažovala Hetmanát za samostatný stát a ani kozáky za nějak zvlášť spolehlivé spojence, různými způsoby se snažila jejich autonomii omezovat. Ivan Mazepa po svém zvolení podepsal Kolomacké články, ve kterých se zavazoval k tomu, že Maloruský kraj se stane součástí Ruska.⁷¹ Nehledě zejména na v člancích zakotvený zákaz vedení samostatné zahraniční politiky, dokázal Mazepa udržovat těsné vztahy s evropskými královskými dvory a s Krymským chanátem a vést na Moskvě nezávislou diplomatickou politiku.

Jedním z hlavních impulsů znamenajících radikální změnu vnější politiky ohledně spojenectví s Moskvou a carem Petrem I. byly četné stížnosti kozáckých plukovníků a obyvatelstva na chování ruské armády na území Hetmanátu. Ale až vývoj Severní války po roce 1707, velmi nepříznivý ve vztahu k Moskvě, donutil hetmana spojit se s vítězíci Švédy. S aktivní pomocí a při asistenci Pylypa Orlyka jako generálního písaře Hetmanátu bylo v září téhož roku v Baturynu po diplomatických jednáních dosaženo předběžné spojenecké dohody mezi Polskem, Švédskem a Mazepovým Hetmanátem. Dle této dohody po ukončení pro spojence vítězné války s Moskvou se Hetmanát měl stát autonomní částí Polska pod protektorátem Švédska.

Své plány se Mazepovi podařilo utajit, a to i přes zradu v jeho okolí,⁷² až do podzimu roku 1708, kdy otevřeně přestává plnit carské rozkazy a záhy se uchyluje do stanu švédského krále. Car prohlásil Mazepu za zrádce, obvinil ho z pokusu zaprodat Ukrajinu Polsku. Následně carské vojsko vyplnilo hlavní město Baturyn.⁷³ Ve stejnou dobu byla do města Hluchova svolána staršínská rada, na které byl pod přísným dohledem carských vojsk hetmanem zvolen Ivan Skoropadskyj. Staršina loajální Moskvě byla štědře odměněna konfiskovanými pozemky a v Hetmanátu znovu nastalo období vlády dvou hetmanů.

Dění v Hetmanátu se schylovalo směrem k vypuknutí další občanské války, na stranu Ivana Mazepy se postavila Záporožská Sič na čele s Kost'em Hordijenkem. Pod Poltavou dne

⁷¹ RYCHLÍK, Jan a kol. *Dějiny Ukrajiny*. 1. vyd. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 2015, s. 141.

⁷² Plukovník Iskra a nejvyšší sudí Kočubej písemně upozornili Petra I. na zradu ze strany Mazepy. Jenže car měl velmi vysokou důvěru v hetmana a na zrádce sám upozornil, za což byli oba Mazepem popravení za pokus ho svrhnout.

⁷³ Přestože město bránila silná posádka, carské vojsko ho obsadilo, vydrancovalo a spálilo, kozáky a obyvatelstvo, včetně žen a dětí, popravili. Na popud Petra I. pravoslavná církev vyhlásila nad Mazepou anatemu - klatbu, která nebyla zrušena ani ke dnešnímu dni.

8. července 1709 spojené švédsko-ukrajinské vojsko pod vedením Karla XII. utrpělo porážku⁷⁴ od carských vojsk Petra I. Karel XII. se spolu s Mazepou, zbytky armády a kozáckou staršinou museli uchýlit do Bender, kde po smrti Mazepy v průběhu volby nového ukrajinského hetmana vznikla Ústava Pylypa Orlyka z roku 1710.

⁷⁴ V bitvě pod Poltavou na bojištích zůstalo do 10 000 tisíc mrtvých vojáků, v ukrajinštině a ruštině existuje rčení „dopadnout jako Švédové u Poltavy“, což je obdobou českému „jako sedláci u Chlumce“.

4 Hetman Pylyp Orlyk

Pro pochopení obsahu a významu mnou zkoumaného dokumentu nejsou důležité pouze historicko-politické okolnosti jeho vzniku, ale i pochopení centrální politické postavy, která se zasadila o jeho vznik. Pylyp Orlyk byl vzdělaným politikem Hetmanátu, který patřil k elitě kozáckého státu a stal se spoluautorem Ústavy Vojska Záporožského. S postupem času se jeho jméno stalo součástí názvu samotného dokumentu – Ústava Pylypa Orlyka.

Pylyp Orlyk bezpochyby patří mezi nejvýznamnější osobnosti nejenom ukrajinského, ale i celoevropského politického myšlení první poloviny 18. století. Do dnešního dne stále ještě není plně oceněna a dostatečně prozkoumána jeho práce, role a vliv Orlykových prací na stanovení ukrajinské státnosti a politického myšlení v Evropě.⁷⁵

4.1 Život

Pylyp Orlyk se narodil 11. října 1672 na území dnešního Běloruska v rodině Stepána Orlyka, šlechtice z litevsko-polské části původně českého šlechtického rodu Orlyků.⁷⁶ Stepán Orlyk zemřel, když jeho synovi byl pouhý rok. Je tak zřejmé, že otec žádný vliv na výchovu syna neměl. Pylyp byl vychováván svou matkou, která pocházela z pravoslavného litevského rodu Malachovských – Volodkevyčů.⁷⁷ Budoucí hetman vystudoval vilniuské jezuitské kolegium, pak ve studiích pokračoval na Kyjevskoo-Mohyl'anské akademii (do roku 1694 Kyjevsko-Mohyl'anské kolegium), kde získal klasické vzdělání. Zde se setkal s profesorem Stefanem Javorským.⁷⁸ Ten nastartoval Orlykovou kariéru, stal se jeho mentorem a po celou dobu hetmanova života mu zůstal nablízku.

⁷⁵ МАТЯХ, Валентина. *Гетьман в еміграції Пилип Орлик: історико-історіографічний портрет політика*. Український історичний журнал. - 2011. - № 4. – с. 116.

⁷⁶ Řeč je o starobylém šlechtickém rodu, původem z Čech a Moravy, který se po období husitských válek přestěhoval na území Pruska a Polska. Pylyp Orlyk pochází z litevsko-polské větve tohoto rodu. – viz ШЕВЧУК, Валерій. *Козацька держава як ідея в системі суспільно-політичного мислення XVI – XVIII століть*. Книга 2. Київ: КЛІО, 2019, с. 178.

⁷⁷ БОРИЩАК, Ілько. *Великий мазепинець Григор Орлик, генерал-поручник Людовіка XV-го (1742 - 1759)*. Львів: Червона калина, 1932, с. 175.

⁷⁸ Stefan Javorský, profesor Kyjevsko-Mohyl'anské akademie, v roce 1700 se stěhuje do Moskvy. Pozdější patriarcha Ruské pravoslavné církve, první prorektor první ruské univerzity.

Budoucí autor ústavy započal svou kariéru v úřadu písaře v konsistoři Kyjevské metropole.⁷⁹ Od roku 1693 už byl starším vojenským úředníkem v Generální vojenské kanceláři, nejspíše na doporučení již výše zmíněného Stefana Javorského.

Bezesporu důležitou událostí, která umožnila budoucímu hetmanu proniknout do kozácké staršiny a dopomohla růstu jeho kariéry v orgánech Hetmanátu, bylo uzavření sňatku s dcerou poltavského plukovníka Hryhorie Hercyka Annou v roce 1698.

V roce 1706 či 1707 se Orlyk stěhuje do Baturyna.⁸⁰ Do úřadu generálního písaře (hetmanského kancléře) byl jmenován Ivanem Mazepou v roce 1702 po vzdání se úřadu předešlým písařem Viktorem Kočubejem. Je nutno připomenout, že v této době se jednalo o jeden z nejvyšších úřadů tehdejšího kozáckého státu: generální písař řídil práci Generální vojenské kanceláře a aktivně se účastnil vedení zahraniční politiky státu. Jmenování do tak významného úřadu ve věku 30 let vypovídá o výjimečných schopnostech Pylypa Orlyka.⁸¹ Pro tento kariérní úspěch by nestačil pouze politický talent; měl rovněž výborné vzdělání z rétoriky, filozofie a teologie. Ovládal celou řadu jazyků: polštinu, latinu, uměl bulharsky, arabsky, německy a švédsky. Krom toho byl úspěšným barokním básníkem.⁸²

V tomto období se stává jedním z nejbližších spolupracovníků tehdejšího hetmana Ivana Mazepy. Dle B. Krupnyckého bylo jasné, že Pylyp Orlyk patřil k novému druhu spolupracovníků Mazepy, které si hetman vybíral sám. V úřadu generálního písaře Orlyk nahradil Kočubeje, který tento úřad zastával již od začátku vlády Ivana Mazepy až do roku 1702.⁸³ V období Severní války byl Pylyp Orlyk tím, kdo pomáhal Mazepovi vytvořit v západní Evropě protimoskevskou koalici pro zabezpečení nezávislosti kozáckého státu.

Porážka spojených ukrajinsko-švédských vojsk pod Poltavou v roce 1709 byla fatální pro ukrajinskou státnost. Po této události začíná integrace ukrajinského území do státních

⁷⁹ КРУПНИЦЬКИЙ, Борис. *Гетьман Пилип Орлик (1672-1742): його життя і доля*. Мюнхен: Дніпр. хвиля, 1956, с. 6.

⁸⁰ Od roku 1668 do roku 1708 Baturyn bylo hlavním městem Hetmanátu. Svého vrcholu nabylo v letech hetmanství Ivana Mazepy.

⁸¹ ШЕВЧУК, Валерій. *Козацька держава як ідея в системі суспільно-політичного мислення XVI – XVIII століть*. Книга 2. Київ: КЛІО, 2019, с.179.

⁸² ТАИРОВА-ЯКАВЛЕВА, Татьяна. *Гетманы Украины. Истории о славе, трагедиях и мужестве*. Москва: Центрополиграф, 2011, с. 303.

⁸³ КРУПНИЦЬКИЙ, Борис. *Гетьман Пилип Орлик (1672-1742): його життя і доля*. Мюнхен: Дніпр. хвиля, 1956, с. 6.

struktur Moskevského carství. K dalšímu obnovení ukrajinské státnosti znovu dojde až v dalekém roce 1917.

Pro Orlyka a jeho rodinu porážka pod Poltavou znamenala začátek dlouhotrvající snahy k návratu na Ukrajinu a obnovení nezávislosti Hetmanátu na Moskvě. Pobýval v Benderach, později na Švédském dvoře, po změně politiky Osmanů byl zajat Turky a svou životní dráhu zakončil dne 24. května 1742 v Jasach (dnes Rumunsko v tu dobu Moldavsko).

4.2 Politická situace po prohrané válce proti carovi Petrovi I.

Po prohrané válce hetmana Ivana Mazepy s ruským carem Petrem I. se velká část ukrajinské politické elity uchýlila do emigrace v moldavském městě Bendery. Záhy, v exilu, umírá hetman Mazepa a před exulanty vyvstává otázka volby nového hetmana.

V Benderech vznikla unikátní situace, kdy švédský král, spojenec a protektor Ukrajiny,⁸⁴ byl extrémně oslaben po porážce u Poltavy a nevměšoval se do procesu vzniku Ústavy Pylypa Orlyka 1710, což dovolilo prohlásit Vojsko Záporožské za nezávislý stát. Další unikátností exilové situace byla slabá politická a vojenská pozice voleného hetmana, což umožnilo staršině prosadit své zájmy v textu vznikajícího dokumentu a zakotvit do ní prvky aristokratického státu, který zároveň měl ovšem vykazovat i výrazné demokratické prvky.

Dne 5. května 1710 na kozácké radě nedaleko Bender byl hetmanem Vojska Záporožského zvolen Pylyp Orlyk. Kandidáti byli tři: synovec zesnulého hetmana Andrij Vojnarovský Prylucký, plukovník Dmytro Horlenko a Pylyp Orlyk. První se těšil velké podpoře švédského krále Karla XII., ale nakonec se rozhodl nekandidovat. Mezi zbylými dvěma kandidáty rada zvolila posledního.

Téhož dne byla vyhlášena „Ústava práv a svobod Vojska Záporožského“, která byla kompromisním výsledkem volbě předcházejících jednání.

⁸⁴ Dle smlouvy uzavřené hetmanem Ivanem Mazepou a švédským králem Karlem XII. se poslední stával protektorem státu. Dle této smlouvy byl Mazepa doživotním knížetem Ukrajiny, vůbec nebyly řešeny otázky řízení státu, což ponechávalo Ukrajinu nezávislou.

Tento dokument byl psán ve dvou jazycích: latinsky a ukrajinsky.⁸⁵ Tato ústava byla bezpochyby vrcholem politického ukrajinského myšlení na začátku 18. století. De facto prohlašovala na území Ukrajiny nezávislou republiku pod protektorátem švédského krále. Je to velmi zajímavý jev s ohledem na to, že sousední státy v drtivé většině za své státní zřízení zvolily absolutistickou monarchii. Přijatá ústava také značně omezovala pravomoci zvoleného hetmana. Generální rada doznala významných změn, a to tak, že se z ní stal parlament kozáckého státu s pevně stanovenými lhůtami jeho zasedání. Značnou část dokumentu zabírala ochrana a stanovení práv obyčejného obyvatelstva, spolu s tím bylo provedeno faktické dělení státní moci na výkonnou (zajištěnou úřadem Hetmana a Staršinskou radou), zákonodárnou (Generální rada) a soudní (Generální soud spolu s dalšími soudy).

⁸⁵ V té době ještě neexistovala spisovná ukrajinština. Dokument byl psán tehdy používaným jazykem.

5 Ústava Pylypa Orlyka 1710

Samotný pojem ústavy se vyvíjel v dějinách v průběhu dlouhé doby. Můžeme začít již od Aristotela a jeho vnímání ústavy jako vlády jednoho, několika či většiny a dále pokračovat přes celou řadu významných myslitelů. Rád bych zmínil pojetí ústavy jako popisu faktického zřízení, se kterým je spojen prvek fixace.⁸⁶ Bezpochyby se o zpracování a následnou fixaci soudobého stavu společnosti a jejího politického systému pokusili i autoři Ústavy Pylypa Orlyka z roku 1710.

Za účelem kontroly moci ústava dělí moc prostřednictvím rozdělení funkcí mezi centrální státní orgány, přičemž tyto se navíc kontrolují navzájem. Vládu ve státě Ústava Pylypa Orlyka odvozuje od mnoha, kozácký stav formuje Generální radu a volí hetmana. Jako hlava státu je volený na doživotí hetman, což je zásadní rozdíl mezi dělbou moci v Ústavě Pylypa Orlyka od způsobu dělby moci podle Charlese de Montesquieu, který předpokládá ve své struktuře existenci dědičného panovníka.

Obě jazykové varianty Ústavy, latinská a ukrajinská, byly poprvé zveřejněny v letech 1847 a 1859 ve věstníku vydávaném Moskevskou univerzitou. Již více než 170 let je tento dokument objektem výzkumu právníků a historiků. V průběhu těchto let se ohledně ústavy zformovala spousta názorů. Podle některých je ústava pouhou politickou avantýrou kozácké staršiny. Existují ovšem i tvrzení, že to byl zásadní dokument pro vývoj jak ukrajinské, tak evropské ústavnosti. Pravda, jako vždy, bude někde uprostřed. Pro valnou většinu badatelů se zkoumaný dokument jeví být ústavou kozáckého státu.

Jedním z hlavních důvodů fixace ustálených zvyklostí a zakotvení jakéhosi statusu quo v psané ústavě se jeví příliš silné postavení hetmana, který inklinoval k ještě větší koncentraci moci, a existence zcela protichůdného zájmu kozácké staršiny na zvětšení svého podílu na státní moci. Pro vznik psané ústavy a institucionalizaci státních orgánů s rozdělením moci mezi nimi byla potřeba kombinace okolností, za kterých by politicky a vojensky oslabený hetman potřeboval podporu kozácké staršiny. Tento okamžik nastal v exilu po smrti Ivana Mazepy. Za

⁸⁶ KYSELA, Jan. *Ústava mezi právem a politikou - Úvod do ústavní teorie*. Praha: Leges, 2014, s 199.

jeho vlády hetmanská moc nabyla rysů absolutismu a kozácká staršina nemohla bránit své ekonomické zájmy a spolu s tím ztrácela svůj vliv na řízení státních záležitostí.

5.1 Prameny a inspirační zdroje ústavy

Ohledně pramenů ústavy Pylypa Orlyka 1710 nepanuje shoda. V samotném dokumentu jsou jako prameny zmiňovány Zborovská (1649) a Perejaslavská (1654) smlouva, taktéž právní zvyklosti Vojska Záporožského. Proto pro pochopení toho, na čem je ústava založena, odkud pramení, je potřeba podrobně analyzovat samotný text dokumentu v kontextu sociálních a politických událostí na ukrajinském území v době jeho vzniku.

Inspirací pro Ústavu Pylypa Orlyka se bezpochyby staly polské Pacta Conventa, což byla dohoda mezi polskou šlechtou a úspěšným kandidátem na polského krále. Na rozdíl od této dohody Orlykova ústava měla být závazná do budoucna pro všechny úspěšné kandidáty na úřad kozáckého hetmana.⁸⁷ Pacta Conventa nebyly jediným předchůdcem zkoumaného dokumentu, je nutno zmínit celou řádu státních dohod a smluv: Zborovská dohoda z roku 1649, Perejaslavská smlouva z roku 1654, Had'acký traktát Ivana Vyhovského a jiné „smlouvy“, „statuty“ a „traktáty“ pozdějších let tohoto období, které můžeme hodnotit nejen jako pouhé smluvní formy řešení státních otázek, ale i jako akty předústavního rázu.

Ve srovnání se všemi předchozími ukrajinskými státoprávními dokumenty Orlykova ústava měla neobvyklou formu: šlo o smlouvu o vládě uzavřenou mezi vůdcem a národem „na věky“. Teorii o tom, že tvůrci Ústavy 1710 se inspirovali Pacta Conventa kromě Pritsaka podporovali V. Horobets, O. Subtelnyj atd. Nezbyvá nic jiného než souhlasit, ale rozhodně polská Pacta nebyla tím jediným zdrojem.

Ukrajinský právník O. Kresin ve své monografii tvrdil, že Ústava 1710 systematizovala a rozvíjela ustanovení, která byla zakotvena ve výše zmíněných předústavních dokumentech z druhé poloviny 17. století. Do ní byly zapracovány poznatky a výsledky právních reforem z doby vládnutí hetmana Ivana Mazepy. Taktéž autor nevyklučuje vliv zahraničních právních dokumentů.⁸⁸ Je nutno mít na paměti důležitou roli Kyjevsko – Mohylanské akademie, jako vzdělávací instituce: vždyť vzdělání, kterého se dostalo kozácké elitě včetně Pylypa Orlyka a

⁸⁷ PRITSAK, Omeljan. *The First Constitution of Ukraine (5 April 1710)*. Harvard Ukrainian Studies, Vol. 22, Cultures and Nations of Central and Eastern Europe (1998), p. 472.

⁸⁸ КРЕСІН, Олексій. *Політико-правова спадщина української політичної еміграції першої половини XVIII століття: Монографія*. Київ: Інститут історії України НАН України, 2001, с. 25.

Ivana Mazepy, jim umožnilo seznámit se s pokročilými myšlenkami a právními idejemi té doby. Mohli se seznámit s parlamentarismem v Anglii za období Cromwellovy vlády, pracemi H. Grotia, N. Machiavelliho, Bodina, Locka, Hobbese, T. Mora či Puffendorfa.⁸⁹ Z výše uvedeného se dá poznat, že zkoumaný akt se zakládal na originálních politických a právních ukrajinských ideách a tradicích, ale spolu s tím vznikala v období raného osvícenství v Evropě. Právě proto na ústavu Pylypa Orlyka 1710 je potřeba nahlížet a analyzovat ji v kontextu filozofie evropského osvícenství.

5.2 Důvody vzniku ústavy

Co se týče důvodů, které vedly ke vzniku ústavy, mezi odborníky panuje relativní shoda: za prvé, existovala objektivní potřeba právně zakotvit rozdělení pravomocí mezi orgány státní moci Hetmanátu, za druhé to byly zájmy kozácké staršiny jako jednoho ze stavů tehdejší ukrajinské společnosti na podílu na státní moci. Navíc vliv v tomto směru mělo i působení Benderské komise⁹⁰ jako katalyzátoru kladného rozhodnutí o přijetí ústavy.

Již od samotného vzniku kozáckého státu narůstala moc kozácké staršiny jako stavu, a proto k roku 1710 vyvstala otázka zakotvení jejího podílu na státní moci, vymezení pravomocí Generální rady a hetmana, aby nadále již nedocházelo ke konfliktům mezi nimi. Rovněž se svého podílu na státní moci domáhala Záporožská Sič jako samostatný politický subjekt v kozáckém státě. Právě k rozdělení moci mezi hlavními politickými subjekty a jeho právnímu zakotvení došlo v ústavě 1710.

Dle názoru některých historiků bylo událostí, která vysvětluje hlavní důvody vzniku ústavy, spor o pozůstalost po zesnulém hetmanu Mazepovi. Podstatou sporu bylo to, že Mazepův dědic Andrij Vojnarovskij odmítl návrh stát se hetmanem kozáckého státu, ale spolu s tím nárokoval jeho majetek. Zvláštností kozáckého státu byla neoddělenost státních financí a

⁸⁹ СМОЛІЙ, Валерій. *Пакти і Конституції Української козацької держави (до 300-річчя укладення)*. Львів: Світ, 2011, с. 12.

⁹⁰ Benderská komise – komise uspořádaná švédským králem v Benderach v roce 1709 pro vedení soudního řízení ohledně vypořádání dědictví zemřelého hetmana Ivana Mazepy.

hetmanského majetku, proto situace s Andrijem Vojnarovským vedla k ostrému sporu mezi ním a kozáckou staršinou spolu se záporožskými kozáky, jelikož pozůstalost po zesnulém Mazepovi zahrnovala i státní pokladnu.⁹¹

Pro řešení sporu o Mazepovo dědictví v období od října do listopadu roku 1709 byl ustaven arbitrážní soud. V průběhu tohoto soudního řízení vyšly najevo zásadní problémy ve správě kozáckého státu: kozácká staršina dospěla k tomu, že je potřeba formálně zakotvit rozdělení moci mezi centrálními orgány Hetmanátu v normě ústavního charakteru.

5.3 Autoři ústavy

Dle vlastních slov Orlyka on sám nebyl jediným autorem ústavy. Ve svých poznámkách k latinské variantě uvádí, že sice sestavil podstatnou část dokumentu, ale uznával, že na projektu s ním spolupracovala celá řada dalších osobností, jako Andrij Vojnarovskij, Hryhorij Hercyk, Kost' Hordienko⁹² a jiní významní představitelé tehdejší ukrajinské společnosti, včetně představitelů ukrajinského duchovenstva. Ve stejných poznámkách k ústavě se Orlyk zmiňuje o konzultacích probíhajících mezi těmito tvůrci ústavy se staršinou levobřežní Ukrajiny. Pritsak považoval ústavu Pylypa Orlyka za kompromisní výsledek jednání vůdčích politických sil kozáckého státu, za výsledek spolupráce politické emigrace a levobřežní staršiny.

Kresin tvrdí, že Pakta se stala prvním ukrajinským ústavním projektem, který byl organickým vyvrcholením vývoje ukrajinského politického a právního myšlení.⁹³

Z výše uvedeného je zřejmé, že ústava nebyla pouze vrcholným dokumentem ukrajinského politického myšlení té doby, byl to zákon, kterým se po osvobození Hetmanátu od moskevského vlivu měl tento stát řídit.

⁹¹ ЯКОВЕНКО, Наталія. *Нарис історії України з найдавніших часів до кінця XVIII століття*. Київ: Генеза, 1997, с. 236.

⁹² Kost' (Konstatntin) Hordijenko, kozácký ataman Záporožské Siči, v poslední válce podporoval hetmana Mazepu.

⁹³ КРЕСІН, Олексій. *Політико-правова спадщина української політичної еміграції першої половини XVIII століття: Монографія*. Київ: Інститут історії України НАН України, 2001, с. 219.

Ve spojení s tureckým sultánem, krymským chánem a švédským králem se Pylyp Orlyk pokusil o dodržení svého slibu o osvobození ukrajinských území, daného při jeho zvolení hetmanem. Veškeré jeho pokusy byly neúspěšné a skončily porážkou. Orlyk se až do samotného konce svého života nikdy nevzdal své snahy o obnovení nezávislosti ukrajinských zemí.

5.4 Struktura a systematika ústavy

Ústava se skládá ze čtyř částí a obsahuje 16 číslovaných článků. Jednotlivé části tvořily strukturu ústavy následovně: Preambule, text ústavy, který se skládal z 16 článků, slib zvoleného hetmana a potvrzení švédského protektora, krále Karla XII. Samotné články ústavy nebyly pojmenovány, ale pro přehlednost se dají identifikovat dle jejich obsahu takto: I. O náboženství, II. O státních hranicích, III. O spojení s Krymským chanátem, IV. a V. O autonomním postavení Záporožské Siči, VI. O parlamentu a administrativním dělení státu, VII. O Generálním soudu, VIII. O vojenských záležitostech, IX. Fiskální systém, X. Ochrana základních práv obyvatelstva, XI. O péči o vdovy a sirotky, XII. O městské samosprávě, XIII. O hlavním městě Kyjevě, XIV. O hospodaření městských institucí, XV. O ekonomickém stavu státu, XVI. O omezení moci velkostatkářů a o daňovém systému, Slib zvoleného hetmana.

Výše již bylo zmíněno, že ústava byla napsána ve dvou jazycích a obě jazykové verze měly stejnou právní sílu. V textu dokumentu se autoři snažili zahrnout veškeré aspekty politického a sociálního života Ukrajiny na začátku 18. století.

5.5 Články ústavy

I. O náboženství

Autoři v textu dokumentu věnují podstatnou část historickým událostem tak, jak se jim jevily dle soudobých poznatků. Jsou popsány historické události od přijetí křesťanství

obyvatelstvem Rusi z Konstantinopolu prostřednictvím „Chazarských knížat“ až po „spravedlivou válku“ Bohdana Chmelnyckého s Polskem na ochranu pravoslaví. V tu dobu osvobozená válka Bohdana Chmelnyckého byla vnímána nejen jako válka k osvobození ukrajinského národa, ale i na obranu pravoslaví. Právě s tímto náboženstvím byla ukrajinskou elitou a národem spojovaná i nezávislost kozáckého státu.

Hned v prvním článku autoři zkoumaného dokumentu vyhláší křesťanství východního obřadu za jediné náboženství ruského (ukrajinského) národa. Pravoslaví se nadále mělo těšit zvláštní ochraně, kde garantem jeho exklusivního postavení a dalšího rozvoje měl na ukrajinském území být hetman. Nadále bylo na území Hetmanátu vyznávání jiného náboženství zakázáno. Hetmanovi byla stanovena povinnost dodržení tohoto zákazu zajistit, tj. nedopustit propagaci a rozšiřování jiných náboženství.⁹⁴

Na konci předmětného článku byl hetmanu uložen příkaz k zajištění nezávislosti ukrajinské pravoslavné církve na Moskvě.⁹⁵

Otázkou zůstává, jak takové tvrdé a radikální ustanovení o jediném náboženství, podpořené násilnými sankcemi, mělo zajistit klid a mír ve státě (i s ohledem k tomu, že na území Hetmanátu dříve platila mírná náboženská tolerance). Navíc by vyznávání jediného státního náboženství mělo negativní vliv na vztahy se sousedními státy, zejména s Tureckem, Polskem a Švédskem.

II. O státních hranicích

Druhý článek ústavy je věnován státním hranicím. Tento článek vymezil hranice kozáckého státu a prohlásil jejich nedotknutelnost. Garantem uzemní celistvosti Hetmanátu se

⁹⁴ Zvlášť je zdůrazněn zákaz usídlování na osvobozených územích následovníků židovského náboženství. Je těžké posoudit jaké důsledky pro Hetmanát by aplikace tohoto ustanovení ústavy mohlo mít. Je zřejmé, že pramení z tradice kozáků bránit pravoslavné náboženství, nicméně by to způsobilo velké náboženské pnutí jak v samotném státě, tak i se spojenci.

⁹⁵ 1683 nebo 1687, úsilím knížete Golicina, ukrajinská pravoslavná církev byla včleněná do ruské. K osamostatnění ukrajinské pravoslavné církve došlo až o více než 300 let později, a to v roce 2018 sjednocením Ukrajinské pravoslavné církve Kyjevského patriarchátu a Ukrajinské autokefální pravoslavné církve, které byly zároveň rozpuštěny. Roku 2019 konstantinopolský patriarcha Bartoloměj I. udělil Pravoslavné církvi Ukrajiny status autokefální církve. Současně s tím na území Ukrajiny pořád působí Ukrajinská pravoslavná církev Moskevského patriarchátu.

měl stát švédský král-protektor.⁹⁶ Švédský král se rovněž měl stát aktivní stranou účastnící se procesu sjednávání mezinárodních smluv mezi Hetmanátem a jeho sousedy. Tyto dohody měly potvrdit statní hranice kozáckého státu v souladu se Zborovskou dohodou z roku 1649. Ve skutečnosti šlo o obnovení státních hranic z dob hetmanství Bohdana Chmelnyckého.

Tak toto ustanovení mělo zajistit spojení se Švédskem i nadále. Porážka pod Poltavou nesla vysoké riziko ztráty tohoto spojení. Je zřejmé, že autoři ústavy tady zakládali pojistku proti takové ztrátě.

III. O spojení s Krymským chanátem

Mezinárodní politika pro přežití kozáckého státu a pro jeho nezávislost byla životně důležitá, proto již v třetím článku autoři ústavy řešili jednu z nejzákladnějších otázek - vnější politiku Hetmanátu. Klíčovou otázkou zahraniční politiky se stalo spojení mezi kozáckým státem a Krymským chanátem.

V této části ústavy se prohlašuje nezbytnost uzavření "Věčného míru" s Chanátem. Toto spojení je odůvodněno v souladu s tehdejší interpretací dostupných historických poznatků, tedy prohlášením společného původu kozáckého (rozuměj ukrajinského) národa a krymských Tatarů od chazarských plemen. Právě takto prohlášená příbuznost dvou národů odůvodňovala a činila přirozeným spojení pravoslavného národa s muslimským.

IV a V. O autonomním postavení Záporožské Siči

Je třeba zmínit, že autonomní postavení Záporožské Siči na ukrajinském území mělo dlouhodobou tradici. V důsledku toho, že záporožští kozáci v čele s atamanem Kost'em (Konstantinem) Hordijenkem byli vojenskou oporou volené exilové vlády, do ústavy Pylypa Orlyka jsou hojně promítnuty jejich ekonomické a politické zájmy. Ustanovení článků IV. a V.

⁹⁶ V letech 1700 až 1721 probíhala Severní válka mezi Švédskem a koalici Dánska, Norska, Saska a Ruska. Na začátku této války Švédské království představovalo severskou velmoc, jejíž význam začal klesat po prohrané, spolu se svým spojencem – Hetmanátem, bitvě pod Poltavou v roce 1709. Po definitivní porážce v této válce a podepsání Nystadského míru v roce 1721 Švédsko ztratilo četná území a následně ustoupilo ze svých mocenských pozic. – více viz SIMMS, Brendan. *Zápas o evropskou nadvládu*. Praha: Prostor, 2015.

byla plně věnována Záporožské Siči, zakotvovala její speciální autonomní postavení spolu se slibem navrácení měst a území ztracených ve válce s Moskvou. Autonomie Záporožské Siči se měla projevovat skrz celou řadu práv a svobod (volností), které zahrnovaly na vůli Hetmanátu a jeho politických představitelů nezávislou volbu košového atamana,⁹⁷ zákaz vměšování se do vnitřních otázek Siči ze strany hetmana či státu Vojska Záporožského, slib udělení výjimečného práva na rybolov ve vodách řeky Dnipro. Taktéž je nutno zmínit slib daný hetmanem v těchto článcích o vybudování invalidovny pro staré a osamělé kozáky za státní peníze.

VI. O parlamentu a administrativním dělení státu.

Jeden z centrálních článků ústavy hned v úvodu začíná tvrzením o zažité praxi absolutistických vládců uspořádat poradní orgány, čímž se odůvodňuje nutnost zavedení obdobného orgánu ve Vojsku Záporožském – Hetmanátu. V textu ústavy je často odkazováno na kozácké tradice, ne jinak tomu je i v tomto článku. Omezení hetmana v rozhodování autoři odůvodňují praxí a tradicemi kozácké státnosti. K tomuto dochází po nabytí zkušeností z období vlád posledních hetmanů, kteří se pokusili o koncentraci veškeré státní moci ve svých rukou.⁹⁸ Autoři ústavy vyvinuli velkou snahu o co největší a důsledné omezení hetmanské moci, tady dochází k jejímu rozdělení mezi hetmana a generální staršinu prostřednictvím posílení moci jiných než hetmanských státních orgánů. Dochází k tomu pomocí udělení nejdůležitějších pravomocí Generální Radě, zejména pravomoci vždy rozhodovat v otázkách územní celistvosti státu, veřejného blaha a veškerých veřejných státních otázkách obecně. Generální Rada se nabytím těchto pravomocí stala jakýmsi parlamentem, zákonodárným orgánem. Autoři v tomto článku stanovili i způsob ustavení a složení Generální Rady, a to tak, že schůzí se měli účastnit představitelé kozáctva (pluků a setnin), představitelé generální staršiny, plukovníci pluků a generální rádci, volení z řad zasloužilých veteránů, s následným potvrzením ve funkci hetmanem. Taktéž se schůzí Generální Rady měli účastnit spolu s jinými delegáty i představitelé autonomního území Záporožské Siči, což jim umožnilo prostřednictvím takovéto participace být součástí politického dění v Hetmanátu a takto hájit své zájmy.

⁹⁷ V 16. až 18. století košový ataman byl hlavou Záporožské Siči. Byl volen na všeobecné kozácké radě, v jeho rukách byla zkoncentrovaná vojenská, výkonná a soudní moc.

⁹⁸ Můžeme předpokládat, že řeč šla o vládách Ivana Samojlovyče, Demjana Mohohrišného a Ivana Mazepy.

Ústava upravovala postavení generální a plukové staršiny, prohlašovala je „váženými rádci vlasti“, ke kterým, dle stejného ustanovení, patřily „významné osobnosti“,⁹⁹ zvolené jako delegáti od každého pluku. Tímto byla ustavena staršinská rada, ke kompetencím, které teď patřily do její působnosti, patřily otázky obrany státu, bez souhlasu staršinské rady hetman nadále nemohl samostatně v těchto věcech rozhodovat.

Otázky územní celistvosti státu, veřejného blaha a veškerých veřejných věcí náležely striktně do kompetence Generální Rady. Článek VI. obsahuje přímý zákaz hetmanovi rozhodovat v těchto otázkách samostatně. Pouze při rozhodování neodkladných otázek byla hetmanovi udělena omezená svoboda rozhodování v otázkách náležejících do kompetence Generální Rady, ale za spolupůsobení Rady generální staršiny. Tak tomu bylo při řešení neodkladných otázek v mezidobí schůzování Generálních rad. Hetman mohl rozhodnout bez souhlasu Generální Rady, ale až po předchozích konzultacích s generální staršinou (za tímto účelem se její představitelé vždy měli nacházet v sídle hetmana a takto tvořili při něm nový orgán – radu generální staršiny, která se skládala z generálního oboznyho, generálního písaře, dvou generálních soudců a osavuly). Rozhodnutí učiněná popsáním způsobem měla být následně potvrzena na nejbližší schůzi Generální Rady.

Generální Rada se měla scházet třikrát do roka na významné náboženské svátky: na Vánoce, Velikonoce a Pokrov přesvaté Bohorodičky.¹⁰⁰ Místem schůzování Generálních rad dle historiků se měla stát hetmanská rezidence. Ústava již nadále nepředpokládala žádnou možnost zrušení řádných schůzí Generální Rady, hetmanovi byla udělena pouze povinnost jejich svolání.

Zástupcům na radě nebyla kladena žádná omezení, měli rozhodovat pouze dle svého nejlepšího svědomí, což zajišťovalo nezávislost tohoto orgánu. Před zahájením každé schůze Generální Rady kozáčtí zástupci měli povinnost složit slib. Nikdo z účastníků Generální Rady nemohl být pronásledován za rozhodování a hlasování na radě. Toto ustanovení šestého článku přiznávalo účastníkům rad imunitu, a tím pádem i větší svobodu a nezávislost při rozhodování.

⁹⁹ Pověštinou řeč měla jít o ve společnosti vážené válečné veterány.

¹⁰⁰ Pokrov přesvaté Bohorodice je jedním z velkých svátků liturgického roku pravoslavné církve, slaví se 1. října. Na tento svátek se záporožští kozáci odebírali na přezimování ze Siči do svých vesnic a domů. Byl zaveden na základě údajného zjevení přesvaté Bohorodice v Konstantinopoli v 10. století.

Správní struktura země dle článku VI. i nadále byla představována rozdělením území na pluky v čele s voleným plukovníkem, kteří ve svém pluku byli odpovědní za vojenské velení a civilní administrativu. Tímto se zachovalo správní členění po vzoru vojenského kozáckého uspořádání.

Zajímavostí je, že v tomto článku autoři opakovaně zdůraznili důležitost a nezrušitelnost jeho ustanovení, znovu prohlásili jeho univerzalitu a závaznost pro budoucí vlády.

VII. O Generálním soudu

Tento článek primárně stanoví obecnou deliktní odpovědnost za hanobení hetmanského úřadu. Zavádí věcnou příslušnost Generálního soudu, jeho osobní příslušnost, jež se vztahovala na obyčejné kozáky a na staršinu, a vylučuje hetmana z rozhodování v řízeních, jejichž účastníky jsou výše označené subjekty. Soud se v řízeních o hanobení hetmanského úřadu nadále měl řídit pouze zákony, čímž nabyl právní nezávislosti na hetmanovi nebo Generální Radě. Projednávaný článek zároveň ukládal obecnou povinnost (taktéž adresovanou hetmanovi) respektovat soudní rozhodnutí Generálního soudu a prohlašoval tato rozhodnutí za konečná a nezměnitelná, což činilo z daného orgánu soud posledního stupně. Ustanovení jsou krátká, bezpochyby zbytek soudní soustavy měl zůstat beze změn.

VIII. O Vojenských záležitostech. Staršinská Rada

Tento článek omezuje rozhodování hetmana ve vojenských záležitostech. Vojenské záležitosti se tak přesunuly do sdílené kompetence hetmana a generální staršiny. Článek explicitně potvrzuje lokalizaci Staršinské Rady v sídle hetmana. Dále stanoví informační povinnost Staršinské Rady vůči hetmanovi v průběhu své činnosti. Fakticky se tímto z takto institucionalizované generální staršiny stávala rada při hetmanovi, která se s ním dělila o výkonnou moc.

IX. Fiskální systém

Článek devět odděluje státní pokladnu od soukromé pokladny hetmana a stanoví způsoby financování činnosti hetmanského úřadu. Toto ustanovení bylo základem pro vytvoření celého státního fiskálního systému, který se v souladu s ústavou stával relativně nezávislým na vůli jiných, odteď formálně nepřislušných, státních orgánů. Na místní úrovni pluků fiskální systém tvořili volení úředníci, vždy dva pokladníci (pidskarbiji), kteří byli osobně odpovědní pouze Generálnímu pokladníkovi (pidskarbijovi). Úřad Generálního pokladníka Hetmanátu se stal nejvyšším státním orgánem, úředník tohoto úřadu byl také členem generální staršiny. Spolu s jinými orgány zajišťoval důslednost oddělení státních financí od soukromých financí hetmana. Do jeho pravomocí náleželo řízení fiskálního státního systému, zajištění a kontrola státních příjmů a jejich rozdělení. Generálního pokladníka volila na návrh hetmana Generální Rada. IX. článek určoval sídlo tohoto úřadu, a to v sídle hetmana. Tímto článkem byla dále stanovena povinnost Generálního pokladníka účastnit se zasedání Staršinské Rady při hetmanovi, čímž se vlastně stával jejím stálým členem.

X. Ochrana práv a svobod obyvatelstva

Článek deset se dá rozdělit do dvou částí. První část je věnována ochraně práv a svobod obyvatelstva Hetmanátu, druhá se věnuje ukončení praxe prodeje úřadů. V obou případech garantem zákonnosti ve státě a specificky garantem dodržení těchto ustanovení byl určen hetman, který měl „z povinnosti svého úřadu provádět a chránit pořádek ve Vlasti a Vojsku Záporožském“. Ústava na tomto místě zkrátila podíl povinných prací vesnického obyvatelstva pro místního pána a zavedla zákazy zneužívání práce poddaných rolníků a kozáků ve službě. Předmětný článek reguloval daňovou agendu, mj. se zakazovalo zavádění nepoměrně vysokých daňových povinností. V textu článku se nachází ustanovení na ochranu vlastnického práva: „nečinit nad nimi [kozáky a pospolity¹⁰¹] násilí zabavením půdy či donucením k jejímu nevýhodnému prodeji, nečinit konfiskace movitého či nemovitého majetku za jakýkoliv prohřešek“.

¹⁰¹ Pospolité – název používaný v kozáckém státě pro městské a venkovní obyvatelstvo Hetmanátu.

V druhé polovině článku se skončuje s rozšířenou praxí za hetmanátu Ivana Mazepy, tedy s obsazováním státních úřadů prostřednictvím jejich prodeje. Stanoví se striktní zákaz prodeje funkcí. Nadále se veškeré státní úřady měly obsazovat na základě výsledku voleb. Hetmanovi již nenáleželo právo samostatně jmenovat úředníky do funkce, ale pouze potvrzovat výsledky voleb zvolených kozáky či pospolitými do funkcí vojenských, civilních či plukových funkcionářů.

XI. O péči o vdovy a sirotky

Tento článek zavádí sociální ochranu vdov a sirotek po zemřelých vojácích jako sociálně slabších členů společnosti Hetmanátu. Tato skupina obyvatelstva napříště měla být osvobozena od daňových a jiných fiskálních povinností před státem a vrchností. Autoři ústavy v tomto článku stanoví zákaz nucení příslušníků rodin kozáků ve službě ke konání veřejně prospěšných prací. Příslušníci rodin kozáků byli osvobozeni i od místních daní.

XII. O městské samosprávě

Tento článek prohlašuje obnovení dříve omezovaných městských práv a svobod. Hodně prostoru v tomto článku je věnováno ekonomickému programu, dle kterého mělo dojít ke snížení daňových a poplatkových zátěží měst za účelem zlepšení jejich ekonomiky. Dle tohoto ustanovení se měl provést soupis státního majetku.

XIII. O hlavním městě Kyjevu

Hlavním městem Vojska Záporožského se mělo stát město Kyjev.¹⁰²

XIV. O hospodaření městských institucí

¹⁰² Kyjev se stával hlavním městem poprvé. V různém období hlavním městem kozáckého státního útvaru byla města Čyhyryn, Baturyn. Hluchiv.

Tento článek se již podrobněji věnuje tomu, které z daňových povinností se mají zrušit, stanoví systém fiskální kontroly a odpovědnost úředníků za schodek financí městských institucí.

XV. O ekonomickém stavu státu

V tomto článku ústavy je konstatována skutečnost vyčerpání státních prostředků. Hetmanovi je stanovena povinnost ve spolupráci s Generální Radou nastavit nový státní fiskální systém tak, aby byl schopen v budoucnu naplňovat státní pokladnu a zároveň nadmíru nezatěžoval obyvatelstvo Hetmanátu.

XVI. O omezení moci velkostatkářů a o daňovém systému

Ustanovení posledního článku omezují pravomoci propachtovatelů a výběřčích daní a poplatků ve vztahu k obyčejným lidem. Dle tohoto článku se měla dodržovat zákonnost, zakazovalo se nezákonné zvyšování daňových povinností. Kromě toho výběřčí daní již nadále neměli rozhodovat v soudních věcech. Dohledem nad dodržováním nově zaváděných pravidel byl pověřen hetman. V závěru tohoto článku se hetman opakovaně prohlašuje garantem dodržování zákonnosti ve státě a práv a svobod jeho obyvatel.

Ústava Pylypa Orlyka tak zakládala principy řízení státu, činnosti centrálních státních orgánů. Ústava zakládala systém státní moci, který cestou dělby funkcí a pravomocí mezi orgány centrální státní moci je zároveň spojoval do jediného fungujícího celku. Pro klasickou koncepci dělby moci je typické striktní oddělení zákonodárné výkonné a soudní moci. Ústava Pylypa Orlyka pracuje s funkčním rozdělení moci, charakteristickým znakem uspořádání státní moci dle ústavy bylo rozdělení funkcí mezi orgány a zároveň vytvoření systému, ve kterém se orgány centrální státní moci doplňovaly navzájem.

V budovaném systému rozhodnutí Generální rady byly závazné pro hetmana, zároveň hetman měl právo zákonodárné iniciativy na jejích schůzích. Systém kontroly výkonu moci je

velmi patrný ve vztahu hetmana a Rady generální staršiny, bez souhlasu které hetman nemohl jednat. Jenže celkem vágní ustanovení ústavy o odpovědnosti této rady před hetmanem by nemohlo zajistit možnost hetmana mít účinnou protiváhu.

Dle ústavy hetman byl hlavou státu, hlavou výkonné moci a zároveň i vrchním velitelem ozbrojených sil. Hetman nadále zůstával největším mocenským centrem ve státě a koncentroval ve svých rukou velkou moc, které je vlastní spojení vojenské a civilní moci. Nadále měl možnost potvrzovat ve svých funkcích zvolené úředníky do centrálních úřadů a zvolené plukovníky.

Úřad Generálního pokladníka byl dalším z řady centrálních státních orgánů, který byl ústavou nadán kontrolní funkcí vůči hetmanovi a jiným orgánům státní moci.

Generální soud se stával nezávislým v otázce deliktní odpovědnosti. Taková nezávislost nejvyššího soudního orgánu mohla mít dalekosáhlé důsledky na nezávislost celého systému.

6 Porovnání Ústavy Pylypa Orlyka s benátským státním zřízením

Benátky a Hetmanát sdílejí celou řadu shodných prvků ve svém státním zřízení. Tyto státy nesdílely ani podobnost vývoje státního systému, ani geografickou blízkost, přesto oba státní systémy pracovaly s funkčním rozdělením moci centrálních orgánů v aristokratickém státě.

6.1 Stručná historie benátského zřízení

Benátky jako takové byly obchodní velmocí a jednou z nejbohatších republik v celé Itálii. Díky své lokalitě měly nebývalé bohatství, které je zdrojem financí a jiných komodit do dnešní doby. Je nutné však uvést, že na rozdíl od ústavy kozáků, Benátčané nikdy samotnou normu nejvyšší právní síly, která by upravovala rozdělení státní moci a fungování státního zřízení, nepřijali.

Zpočátku Benátky spadaly pod byzantskou nadvládu, a proto v raných počátcích benátského zřízení byla první doložená volba dóžete v roce 726, avšak dóže ještě vládl jako byzantský úředník, tedy nebyl samotnou hlavou státního útvaru. Nadvláda Byzantinců začala postupně upadat během 7. století, ubránily se poté převzetí ze strany Svaté říše římské.

Až do 12. století probíhaly konflikty mezi světským představitelem, dóžetem, a náboženským, patriarchou, o to, kdo bude stát v čele Benátek. Přestože se dóže ve 12. století vzdal práva na investituru biskupů a opatů, duchovenstvo ztratilo politickou moc ve městě a došlo k definitivnímu vzestupu zřízení benátské správy v čele s dóžetem.

V počátcích tohoto útvaru dělba moci nebyla nijak přítomna, moc byla koncentrována do rukou dóžete, který měl snahu přeměnit město na dóžecí monarchii a uzurpovat všechnu moc do rukou jedné osoby. Toto až autokratické vedení bylo omezeno zákonem, který byl přijatý v roce 1032. Tento zákon zakazoval dóžeti vybrat si spoluvládce, a tedy faktického nástupce.

Dělba moci jako taková však v počátcích benátského zřízení přítomna nebyla, všechny tyto dílčí orgány vykonávaly jak část moci zákonodárné, tak část moci výkonné a soudní, ale díky vysoké provázanosti žádný z nich neměl dostatek pravomocí, aby uzurpoval všechnu moc.

Jistou variací systému brzd a protiváh tu lze tedy zpozorovat a postupem času se rozdrobenost benátských orgánů zvyšovala a provázanost správních orgánů se komplikovala.

Původním lidovým shromážděním bylo *Arengo*, které zhruba do 12. století volilo dóžete a rozhodovalo o majetkových otázkách. Toto shromáždění se poté vyvinulo v *concio* a dalo by se považovat za svým způsobem všeobecné lidové shromáždění, až do přeměny *concia* na níže probíranou Velkou radu.¹⁰³

Od roku 1172 je dóže volen Velkou radou (*Maggiore Consiglio*), která postupem času získala hlavní roli, a to hlavně díky své kreační pravomoci. Mezi její další pravomoci patřila též pravomoc rozhodovat o válce a míru a volení dalších státních úředníků, jako například Radu poradců nebo Radu deseti. Velká rada byla tvořena četnými radami a grémii, kde byly diskutovány dílčí otázky a navzájem byly tyto dílčí orgány vysoce provázány. Rada měla od 35 do 1500 členů a proces volby členů této Rady byl nejdříve použit skrz volitele, kteří byli zmocnění lidovým shromážděním, přičemž tento systém fungoval zhruba sto let.

Později byl přijat zákon,¹⁰⁴ který zakazoval přístup do Rady rodině, která do doby přijetí zákona v Radě nikdy zastoupení neměla. Tímto se členství v Radě stalo čistě dědičným a závislým na rodových vazbách. Rodiny, které byly součástí této Rady, tedy byly nejvyšší benátskou šlechtou a obchodní aristokracií a definitivně vymizela šance na všeobecné zastoupení měšťanů a jiných společenských vrstev a Velká rada se tak stala místem pro reprezentaci těch nejstarších benátských rodin, benátské aristokracie.¹⁰⁵

Dalším orgánem benátského zřízení byl Senát, který měl výkonné pravomoci v oblasti obchodu a lodní dopravy. Senát vznikl v roce 1229 jako jedna z komisí Velké rady a navzdory faktu, že se z ní vydělil a měl mít jí podřízenou funkci, nebyl pouze poradním orgánem. Postupně se jeho pravomoci a počet členů rozrůstaly a spravoval i finanční politiku, jmenování velvyslanců anebo dohled nad vedením válek a soustřeďoval tedy též další kompetence typické jak pro zákonodárné, tak výkonné orgány.

¹⁰³ PROCACCI, Giuliano. Dějiny Itálie. 1. vyd. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 2007, s. 38 a následující.

¹⁰⁴ Na konci 13. století, s názvem *serratura del consiglio*.

¹⁰⁵ BURCKHARDT, Jacob Christoph. *Kultura renesance v Itálii*. Praha: Rybka, 2013, s. 61.

Na místě by byla úvaha, že dóže byl osobou, která soustřeďovala nejvíce pravomocí, avšak bylo tomu právě naopak. Jeho práva byla postupně omezována na úkor Velké rady či Senátu, později vznikla skupina úředníků nazývaných “*correctores*“, jejichž hlavním úkolem bylo dohlížet na dóžete a dodržování jeho pravomocí.

Ze senátních komisí se vydělila v první polovině 13. století Rada Čtyřiceti, která ze svých počátečních finančních otázek velice rychle získala pravomoci v oblasti soudní a stala se odvolací instancí všech soudů v civilních i trestních věcech.

Naproti Velké Radě se Malá signorie skládala pouze ze šesti členů volených na jeden rok a vyvinula se z části Rady moudré komuny. Členové Malé Rady spolu s dóžetem a třemi předsedy Rady čtyřiceti tvořili signorii, tedy vládu Benátského státu. Stáli po boku dóžete, představovali jeho poradní a zároveň i kontrolní orgán. Zároveň vykonávali moc zákonodárnou a Velké radě předkládali návrhy a předsedali jejím komisím.¹⁰⁶

Od 14. století došlo k velké změně v rámci exekutivy a začali ji postupně vykonávat pověřenci Malé rady s názvem Sbor moudrých. Byli voleni Senátem na šest měsíců a díky své pružnosti a velikosti začali postupně spolu s *correctores* přebírat agendu Senátu.

Rada deseti se vydělila ze zvláštního soudu deseti ve 14. století, který původně trestal pokusy o převrat vůči dóžeti, a díky této agendě měla vysoké pravomoci v oblasti bezpečnosti, byla každoročně volena výše zmíněnou Velkou radou a nejlépe tedy odrážela její vůli a složení. Její temnou stránkou však byli inkvizitoři, kteří neváhali odstranit nekonformní osoby pro benátskou republiku a její vládu.¹⁰⁷

Toto velké množství orgánů a jeho vývoj získalo definitivní podobu v 15. a 16. století. Velká a Malá rada byly nejstaršími orgány. Velká rada měla rozsáhlé legislativní a kontrolní pravomoci nad exekutivou a počet jejích členů v průběhu času se různil od 35 do 1500 členů. Malá rada musela vyslovit souhlas nad činností dóžete, a tedy stála nepřímou v čele exekutivy. Soudní moc náležela Radě čtyřiceti.

¹⁰⁶ PROCACCI, Giuliano. *Dějiny Itálie*. 1. vyd. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 2007, s. 38 a následující.

¹⁰⁷ BURCKHARDT, Jacob Christoph. *Kultura renesance v Itálii*. Praha: Rybka, 2013, s. 56.

Řízení Benátské republiky bylo silně soustředěné do rukou úzké vrstvy společnosti, těch nejurozenějších, kteří dbali na to, aby jeden z mnoha orgánů nezískal až moc velké pravomoci na úkor jiných. Složky státní moci v rámci agendy jednotlivých orgánů splývaly a měnily časem, nelze tak žádný orgán označit za čistě zákonodárný či čistě výkonný.

Soudní orgány se vyvinuly z orgánu zákonodárných a výkonných, jejich nezávislost a objektivnost lze tedy konstatovat jen stěží.

Strach z moci postavení dóžete z něj postupem času učinil jen procesní funkci, reálnou moc poté soustřeďovala Malá rada, která jeho působení musela posvětit při každém kroku.

6.2 Porovnání

Při porovnání s Ústavou Pylypa Orlyka lze konstatovat podobnosti ve funkci dóžete s hetmanem a snahám o omezení jejich pravomocí. Důvody jsou stejné u obou orgánů, v minulosti se jak hetmani, tak dóžata, snažili uzurpovat moc.

V kozáckém státě provinění minulých hetmanů byla brána o trochu hůře, jelikož omezovali práva kozáků na podílu na moci. Navzdory těmto snahám se omezení moci představitelů více podařilo u dóžete, hetman si v Ústavě Pylypa Orlyka zachoval některé podstatné pravomoci, přestože ústava byla v omezovacím duchu psána.

Stejná byla skutečnost, že byli voleni na doživotí a měla reprezentativní funkci, avšak hetman, na rozdíl od dóžete, disponoval zákonodárnou iniciativou, jeho akty však postupem času vyžadovaly potvrzení ze strany Staršinské rady nebo Generální rady, samy o sobě však tyto rady iniciativou nedisponovaly. Dóžete volila Generální rada, hetmana také, avšak jeho osoba byla projednávána na plénu Staršinské rady.

Dóže byl součástí Malé signorie, která podávala návrhy zákonů, návrhy ale vždy byly podány za orgán jako celek, nikoliv prostřednictvím dóžete samotného. Hetman dále vyhlašoval volby pro státní úředníky, tudíž je nevolil, ale jelikož jejich konání bylo na jeho uvážení, lze si představit podstatný vliv na obsazení těchto úřadů, touto pravomocí dóže vůbec nedisponoval.

Oba byli představiteli výkonné moci a hlavou státních útvarů, vlivem ostatních orgánů však jejich rozhodnutí musela být potvrzována a postupně úplně kontrolována, u dóžete však

mnohem více, a to úředníky *correctores*, u hetmana Radou generální staršiny, jeho poradním orgánem, kterému bylo Ústavou zakotveno právo být informován hetmanem, a také nezávislost Rady generální staršiny jednat na schůzi.

V rámci výkonných orgánů měl tedy menší pravomoci dóže, kdy postupem času jeho rozhodnutí musela být odsouhlasena jeho poradními orgány a jeho postavení by se dalo označit jen jako “první mezi rovnými“.

Zároveň oba představitelé neměli pravomoci v nejdůležitějších oblastech na úkor zákonodárných orgánů, Generální rada v kozáckém státu rozhodovala o otázkách územní celistvosti státu, veřejného blaha a veškeré veřejné státní otázky vůbec a v Benátkách nejdůležitější pravomoci připadly Velké radě a finančním otázkám se věnoval Senát.

Členství v benátském zákonodárném sboru bylo velmi omezené, a to pro úzkou skupinu těch nejmocnějších a nejvlivnějších rodin, zatímco členové Generální rady v kozáckém státě byli voleni kozáckým obyvatelstvem z představitelů generální staršiny, městských plukovníků, plukové staršiny a Záporožské Siče. Lze tedy konstatovat, že v plné míře způsob ustavování kozáckého zákonodárného orgánu je více demokratický a vůli lidu reflektující než v Benátkách. Specifický pro Benátky je Senát, který v kozáckém státě nemá obdobu, jelikož mu byla časem svěřena primárně oblast obchodu a lodní dopravy, tedy hlavní zdroj příjmů Benátské republiky. V kozáckém státě se žádné specializované orgány nevyvíjely, Ústava Pylypa Orlyka sice posílila pravomoci Rady generální staršiny, vytvořila úřad Generálního pokladníka a celý systém, nový orgán však neustavila.

Obě státní zřízení jsou centralizovaná a nesvěřují v rámci výkonu státní správy pravomoci do rukou samosprávných a nezávislých orgánů.

7 Porovnání s polskou květnovou Ústavou

Polská květnová Ústava a Ústava Pylypa Orlyka z roku 1710 sdílejí celou řadu shodných a zároveň rozdílných prvků hodnot. Spojuje je i časová, místní a kulturní blízkost.

7.1 Stručná historie polského zřízení

Dalším důležitým dokumentem, se kterým je na místě Ústavu Pylypa Orlyka porovnávat, je polská květnová ústava. Byla přijata 3. května 1791 a představuje první moderní psanou ústavu v Evropě a po Ústavě Spojených států amerických teprve druhou na světě. Její účinnost však nebyla dlouhodobá a po 19 měsících byla prohlášena za neplatnou polským Sejmem a poté druhým a třetím dělením Polska, které ukončilo suverénnost Polska na další dvě století až do konce první světové války.¹⁰⁸

Toto pro polskou státnost radostné období se označuje za období Polského osvícenství a stanislavovskou dobu. Polsko-litevské úsilí bylo úspěšné a vzešla z něho “vládní ústava“ ustavující nového krále a konstituční monarchii. Do Ústavy byly promítnuty hodnoty, které poté byly zdrojem pro další polská národně-osvobozencká hnutí v moderních dějinách, byla plná symbolů rovnosti, státnosti, vlastenectví a dalších hodnot, které mají moderní ústavy zakotveny ve svých preambulích a dalších prohlášeních. Celá stanislavovská epocha byla symbolem modernizace a zároveň obdobím, kdy se bojovalo o zachování polské státnosti jako takové. Polsko se jako první evropský stát díky této ústavě stalo státem ústavním, jelikož do té doby státy neměly žádnou normu nejvyšší právní síly stojící nad ostatními, která by spravovala a rozdělovala složky státní moci.

Práce na Ústavě počaly na tzv. Velkém Sejmu, který byl v mnohém přelomový. Hlavně na začátku byly patrné spory mezi podporovateli krále a opozicí a vyjednávání byla tak přetahovanou s nekonstruktivním průběhem a nejasným cílem. Každá strana však svým způsobem dosahovala dílčích vítězství, například opozice slavila úspěch tím, že došlo ke zrušení Stálé rady, která byla označována za nástroj ruského vlivu.¹⁰⁹

¹⁰⁸ FRIEDL, Jiří, Tomasz JUREK, Miloš ŘEZNÍK a Martin WIHODA. *Dějiny Polska*. Přeložil Martin VESELKA. Praha: NLN, Nakladatelství Lidové noviny, 2017, s. 280.

¹⁰⁹ FRIEDL, Jiří, Tomasz JUREK, Miloš ŘEZNÍK a Martin WIHODA. *Dějiny Polska*. Přeložil Martin VESELKA. Praha: NLN, Nakladatelství Lidové noviny, 2017, s. 293.

Celkově byla státním zřízením ustavena dědičná konstituční monarchie a v situaci, kdy současná vládnoucí rodina vymřela, národ si zvolil rod nový, který mu bude vládnout.

Ústava zakotvovala Montesquieuho dělbu moci rozdělením vlády mezi tři větve – zákonodárnou, výkonnou a soudní a zároveň v rámci moci zákonodárné zakotvila bikamerální parlament.¹¹⁰

Pátý článek Ústavy stanovil, že veškerá moc ve státě je odvozena od vůle lidu, lze tedy již v této Ústavě pozorovat moderní pojetí vlády lidu, kdy právě lid představuje moc ustavující a naše reprezentace moc ustavenou.

Zákonodárnou moc tvořil dvoukomorový Sejm, výkonnou moc tvořil král a nově ustavení Strážci práv (neboli jeho ministři) a soudní moc soudní soustava. Sejm se scházel jednou za dva roky a byl tvořen dolní komorou nazvanou *Izba Poselska*, která měla 204 členů. Všichni členi zákonodárných komor byli voleni tzv. *sejmiki*, což bylo lidové shromáždění, které soustřeďovalo osoby s aktivním volebním právem.^{111 112}

Horní komora, *Izba Senacka*, měla mezi 130 a 132 senátory a předsedal jí král, který měl jeden hlas, který mohl použít v případě nerozhodnosti (zde tedy lze vidět inspiraci Spojenými státy americkými a rozhodujícím hlasem viceprezidenta v případě nerozhodnosti Senátu).

Král a všichni poslanci měli zákonodárnou iniciativu a návrhy zákonů byly obvykle rozděleny do oblastí trestní, civilní nebo ústavní a vyžadovaly prostou většinu nejdříve v dolní, poté v horní komoře. Určitá skupina legislativních aktů, jako například deklarace ohledně války či míru, finanční otázky apod. vyžadovaly většinu v obou komorách hlasujících společně.

Ústava zrušila též liberum veto, což bylo veto, kterým disponoval každý člen obou komor. Měl právo kdykoliv během legislativního procesu ho použít, což se stalo pouze

¹¹⁰ BRZEZINSKI, Mark F. (1991). "Constitutional Heritage and Renewal: The Case of Poland". *Virginia Law Review*. 77 (1): 49–112. doi:10.2307/1073115. JSTOR 1073115, s. 60 a následující.

¹¹¹ 193 poslanců bylo z provincií a 21 zástupců představovalo reprezentaci měst.

¹¹² JEDRUCH, Jacek (1998). *Constitutions, elections, and legislatures of Poland, 1493–1993*: EJJ Books, 1998, s. 181–182.

v ojedinělých případech, jelikož představovalo pokušení ze strany poslanců k úplatkům a k ovlivnitelnosti ze strany vnějších osob.¹¹³

Exekutiva byla v rukou krále a jeho ministrů, kterým se ve volném překladu říkalo Strážci práva. Král obsazoval pět ministrů a dále byl součástí orgánu polský arcibiskup. Akty vydával král a vyžadovaly vždy kontrasignaci příslušného ministra, ministři byli odpovědní Sejmu a mohli být předmětem impeachmentu a tudíž odvolání, pokud se na tomto usnesly dvě třetiny obou komor. Dále mohli být odpovědní před soudem Sejmu, před kterým stačila prostá většina pro zbavení funkce. Král měl dále pravomoc udělit milost, mimo trestné činy velezrady.¹¹⁴

Co se volebního práva týká, došlo k velkým změnám v oblasti aktivního volebního práva a nyní bylo vázáno na majetkové poměry a bylo limitováno pro muže starší 18 let.¹¹⁵ Došlo tak ke zbavení volebního práva u zhruba půl milionu obyvatel, kteří před přijetím ústavy toto právo měli.

Soudní soustava byla rozdělena do dvou větví a soudci byli voleni. Soudci první instance byli voleni regionálními sejmy. Sejm poté volil ze svých poslanců soudce soudu Sejmu, tedy předchůdce dnešního Ústavního soudu.¹¹⁶

7.2 Porovnání

Král a hetman měli víceméně rovnocenné a podobné postavení v rámci organizace státní moci. Představitel polské ústavy byl omezený ve svých pravomocích, jeho zákonodárná pravomoc byla podmíněna kontrasignací příslušného ministra, mohl se však na tvorbě zákonů podílet, v porovnání s ním však hetman měl stále rozsáhlejší zákonodárné kompetence.

¹¹³ WAGNER, W. J. (1991). "3 May 1791, and the Polish constitutional tradition". *The Polish Review*. 36 (4): JSTOR 25778591, s. 389.

¹¹⁴ WAGNER, W. J. (1991). "3 May 1791, and the Polish constitutional tradition". *The Polish Review*. 36 (4): JSTOR 25778591, s. 391.

¹¹⁵ JEDRUCH, Jacek (1998). *Constitutions, elections, and legislatures of Poland, 1493–1993*. EJJ Books, 1998, s. 178.

¹¹⁶ Tamtéž.

Hetman však naproti králi měl výkonné kompetence i v rámci pluků a setnin, což byly zaprvé administrativní a zadruhé vojenské organizační celky, což mu dávalo i správní kompetence a možnost zasahovat do vojenských záležitostí.

Květnová ústava zakotvovala *sejmiki* a možnost volit členy Sejmu na základě majetkového klíče, zatímco členové Generální rady v kozáckém státě byli voleni kozáckým obyvatelstvem z představitelů generální staršiny, městských plukovníků, plukové staršiny a Záporožské Siče.

Obsazení zákonodárného sboru tedy i v polském státě bylo podstatně méně demokratické a orientace na majetkové poměry vylučovala z účasti na zákonodárné moci podstatnou, nejhudší, část obyvatelstva. Nehledě na vytýkanou chaotičnost kozáckého systému obsazování orgánu, bylo jeho obsazování přístupné více obyvatelům.

Legislativní systém byl v polské republice unifikovaný a návrhy byly činěny větším množstvím osob, zatímco v kozáckém státě předkládal návrhy hetman, později se souhlasem Staršinské nebo Generální rady, tedy orgány s nízkým počtem členů, který se poté projednával na plénu Generální rady. Největší zákonodárné pravomoci tedy v rámci možností měli polští členové Sejmu.

Společná má Ústava Pylypa Orlyka s polskou výčet základních práv občanů, kterým se ústava Orlykova věnuje v pěti článcích a polská v článku IV. Výčet základních práv obyvatel reprezentuje progresivnost obou ústavních dokumentů, která v jiných zemích nemá obdoby. Kozácká zásada, která stanovovala volitelnost orgánů, je stěžejní a neporušitelná a ústava toto reflektuje.

Staršinská rada, respektive její Rady hetman s generální stařešinou, by se dala připodobnit ke Strážcům práva krále v Polsku, oba tyto orgány působily jako poradní orgány, které si král či hetman zřídili, na základě personálních a dalších faktorů některý více a některý méně a též je obsazovali. Pravomoci těchto orgánů se postupem času rozšiřovaly.

Zcela osamoceným institutem byla Rada generální staršiny, která v polském zřízení neměla obdoby. Účastenství bylo zcela v kompetenci hetmana a tato Rada měla také převahu

nad ostatními orgány. Ani tento orgán neměl čistě stanovené kompetence v rámci dělby moci, jmenovitě působil například jako apelační soudní orgán v politických věcech.

Ústava Pylypa Orlyka dále zakotvuje způsob financování hetmanského zřízení, což je ustanovení, které v polské ústavě chybí a je obecně velmi ojedinělé v porovnání s jinými ústavními dokumenty, kdy financování výkonné moci je předmětem zákonů nižší právní síly, než je ústava.

Polské i kozácké státní zřízení též bylo vysoce centralizované, avšak administrativní složky kozáckého státu v podobě pluků a setnin zajišťoval aspoň určitou míru samosprávy, byť do nich mohl hetman kdykoliv zasahovat.

8 Přínos ústavy pro další právní vývoj na ukrajinském území

Na úvod je třeba zdůraznit, že ústava Pylypa Orlyka 1710 nikdy plně nevstoupila v účinnost na celém území Hetmanátu. Ale nehledě na tento fakt, na omezeném území a na krátkou dobu byla provedena jen malá část z jejích ustanovení, musíme konstatovat, že představovala důležitý přínos pro vývoj ukrajinského právního a politického myšlení. Ústava se stala důležitým dějinným vývojovým mezičlánkem v mezidobí existence kozáckého státu a následujících ukrajinských nezávislých státních útvarů, rovněž se Ústava Pylypa Orlyka stala symbolem v nezávislé Ukrajině.

Ústava byla výsledkem těžkých vyjednávání kozácké exilové elity, výsledkem bylo dosažení politického kompromisu, který bylo nutno zakotvit do písemného dokumentu. Politické myšlení té doby ještě neumožňovalo plné prosazení principu dělby státní moci v jeho klasickém pojetí, ale i přes to v tomto historickém dokumentu je patrná dělba moci.

Základním přínosem ústavy Pylypa Orlyka 1710 byl zajisté fakt, že jako první ústavní dokument na ukrajinském území formulovala a zakotvila v sobě princip státní suverenity a ochrany kozáckých práv a svobod, pramenících z kozáckého zvykového práva, a institucionalizovala ústřední státní orgány Hetmanátu. Autoři ústavy zapracovali do svého díla mnohé myšlenky smluvní teorie vzniku státu a udělali velký krok k aplikaci principu dělby moci.

Jen těžko se dá odhadovat, jak velký vliv měl tento historický dokument na ústavní dokumenty přijaté v pozdějších státních útvarech, které vznikly na ukrajinském území.

Začátek aktivních ústavních procesů na ukrajinském území je nutno spojovat se zánikem Carského Ruska, který byl spojen s procesem vzniku národních států na jeho území. Na Ukrajině se s pádem absolutistické moci odehrálo hned několik pokusů o vytvoření národního státu. Postupně na jejím území vznikli Ukrajinská lidová republika, Západoukrajinská lidová republika, Hetmanát a Direktorium. Každý z těchto států vytvářel vlastní ústavní akty ve formě statutu, universálu či ústav, které měly zakotvit jejich státní zřízení.

Tyto akty se bezpochyby lišily jeden od druhého ve způsobech a formách státního zřízení, které zřizovaly, ale v zásadě každý z nich obsahoval základní zásady:

1. Ukrajina je suverénní nezávislá republika,
2. Moc ve státě náleží ukrajinskému lidu, tato moc je realizována prostřednictvím demokraticky zvolených orgánů,
3. Zásada rozdělení moci na zákonodárnou, výkonnou a soudní,
4. Realizace místní samosprávy, zásady ochrany občanských práv a svobod.

Ukrajinské ústavní právo sovětského období nelze považovat za samostatný vývoj právního myšlení, jelikož se již od samého začátku nacházelo pod přísným ideologickým dohledem komunistické strany. Sovětská moc se snažila o svou legalizaci na ukrajinském území prostřednictvím vytvoření vlastního právního systému. Proto první ústava sovětské Ukrajiny vznikla již v 1918 roce jako protiklad ústavám předešlých nezávislých národních států.

První ústava sovětské Ukrajiny spolu se všemi následujícími ústavami, byly odtrženy od evropských ústavních tradic, kvůli jejich orientaci na vytvoření systému vlády komunistické strany a upevnění komunistického režimu.

Prohlášení 16. července 1990 Nejvyšší radou USSR Deklaraci o státní suverenitě Ukrajiny můžeme považovat za začátek nejnovějších ústavních změn na Ukrajině.¹¹⁷

Další vývoj konstitucionalismu na Ukrajině se odehrával v nestabilním politickém prostředí spolu s eskalací konfliktu mezi prezidentem a parlamentem. Až po čtyřech letech od prohlášení nezávislosti Ukrajiny, tedy v červnu 1995, Nejvyšší rada Ukrajiny a prezident Ukrajiny uzavřeli ústavní dohodu, dle které se Prezident stal hlavou státu a hlavou výkonné moci, kdežto Rada byla jediným zákonodárným orgánem ve státě. Spolu s tím v této dohodě byla deklarovaná zásada dělby moci na zákonodárnou, výkonnou a soudní moc.

28. června 1996 byla Parlamentem Ukrajiny (Verchovna Rada Ukrajiny) přijata ukrajinská ústava, která o dva týdny později vstoupila v platnost.¹¹⁸ Dle této ústavy Ukrajina se

¹¹⁷Tímto aktem USSR prohlásila svou státní suverenitu, samostatnost na svém území ještě v mezích SSSR spolu s vedením nezávisle mezinárodní politiky. RYCHLÍK, Jan a kol. *Dějiny Ukrajiny*. 1. vyd. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 2015, s. 395.

¹¹⁸ RYCHLÍK, Jan a kol. *Dějiny Ukrajiny*. 1. vyd. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 2015, s. 405.

stala centralizovaným unitárním státem s prezidentsko-parlamentním systémem, ve kterém kontrolu nad ústavností převzal ústavní soud.

Ačkoliv základy veškerých ústavních dokumentů přijatých na ukrajinském území po ústavě Pylypa Orlyka 1710 obsahují velký počet společných bodů, kvůli velkému časovému odstupu, a zvláště pro diskontinuitu ústavních procesů na tomto území, nelze předpokládat, že Orlykova ústava byla jejich přímým inspiračním zdrojem. Přestože byla napsána na samotném začátku 18. století, tato ústava je podrobně studovaná ukrajinskými historiky a právníky, objevuje se v každé učebnici dějin Ukrajiny.

Lze tedy shrnout, že ústava Pylypa Orlyka 1710 se stala výchozím bodem ukrajinského konstitucionalismu, jeho pozdějším ideovým vodítkem. Přestože ústava Pylypa Orlyka není výslovně zmíněna v preambuli současné ukrajinské ústavy, je na ni odkazováno v ukrajinských učebnicích ústavního práva a další odborné literatuře.

9 Závěr

Cílem této práce bylo popsat a analyzovat ústavu Pylypa Orlyka z roku 1710. Mezi základní otázky práce patřil historický kontext vzniku ústavy. Cílem práce byl kromě podrobnější analýzy jednotlivých článků ústavy i její komparace s benátským státním zřízením a s polskou květnovou Ústavou.

Pro zodpovězení těchto otázek bylo nutné se nejdříve stručně věnovat otázce teorie dělby moci, která je podstatnou teorií pro Ústavu Pylypa Orlyka. V první části práce jsem tak vyložil kořeny teorie dělby moci a představil jsem i smluvní teorii s popisem rozdílů u hlavních myslitelů, kteří se teorií společenské smlouvy zabývali: John Locke, Jean-Jacques Rousseau a Thomas Hobbes.

V následující části práce jsem se věnoval historii ukrajinského území před rokem 1710 a popsal jsem okolnosti vzniku ústavy Pylypa Orlyka. Historické události před sepsáním ústavy velmi významně ovlivnily její podobu. Popsal jsem především důsledky kozáckého povstání v letech 1647-1649, které vedlo ke vzniku ukrajinského kozáckého státu s názvem Vojsko Záporožské. Prvním dokumentem, který přesně stanovil geografické hranice kozáckého státu, pak byly Zborovské dohody, díky nim získal kozácký stát (Hetmanát) strukturu a administrativní dělení. Navazující historické události Hetmanátu pak postupně vedly až k volbě Pylypa Orlyka hetmanem.

Následující část diplomové práce jsem věnoval osobnosti Pylypa Orlyka, vymezil jsem jeho vliv na politický život tehdejší doby. Uvedl jsem, jaké měl Orlyk rodinné zázemí a vzdělání a jaká byla jeho cesta ke kozácké staršině a později funkci hetmana.

Stěžejní část práce zpracovává přímo téma Ústavy Pylypa Orlyka. Nejprve jsem zkoumal prameny této Ústavy, mezi které patřily polské Pacta Conventa, ale i řada dalších smluv, například Zborovská dohoda z roku 1649, Perejaslavská smlouva z roku 1654 a další. Dále jsem se soustředil na důvody vzniku ústavy, mezi které patřila potřeba právně zakotvit rozdělení pravomocí státních orgánů a dále zájem kozácké staršiny na podílu na státní moci. Dále už jsem rozebral systematiku ústavy a její jednotlivé články.

Předposlední část práce se soustředí na porovnání Ústavy Pylypa Orlyka s benátským státním zřízením a polskou květnovou Ústavou, vždy se stručným historickým úvodem.

Práci jsem uzavřel vlastní úvahou nad přínosem Ústavy Pylypa Orlyka z roku 1710 pro další právní vývoj na ukrajinském území, protože z ústavy je patrná dělba moci a jedná se i o první ústavní dokument na ukrajinském území, který formuloval princip státní suverenity, je jednoznačná její důležitost a význam.

10 Seznam zdrojů

Seznam českých zdrojů:

BURCKHARDT, Jacob Christoph. *Kultura renesance v Itálii*. Praha: Rybka, 2013, 503 s. ISBN 978-80-87067-08

HEYWOOD, Andrew. *Politologie*. Praha: Eurolex Bohemia, 2004, Politologie (Eurolex Bohemia). 482 s. ISBN 80-86432-95-5

FILIP, Jan a Jan SVATONĚ. *Státověda*. 5. vyd. Praha: Wolters Kluwer Česká republika, 2011, 400 s. ISBN: 978-80-7357-685-1

FRIEDL, Jiří, Tomasz JUREK, Miloš ŘEZNÍK a Martin WIHODA. *Dějiny Polska*. Přeložil Martin VESELKA. Praha: NLN, Nakladatelství Lidové noviny, 2017, Dějiny států. 690 s. ISBN 978-80-7422-306-8

KLOKOČKA, Vladimír. *Ústavní systémy evropských států*. Praha: Linde, 2006, 423 s. ISBN 80-7201-606-7

KLÍMA, Karel: *Encyklopedie ústavního práva*. Praha: ASPI, 2007, 752 s. ISBN 978-80-7357-295-2

KYSELA, Jan. *Dělba moci v kontextu věčného hledání dobré vlády*. Praha: Leges, 2019, 250 s. ISBN 978-80-7502-399-5

KYSELA, Jan. *Ústava mezi právem a politikou - Úvod do ústavní teorie*. Praha: Leges, 2014, 352 s. ISBN 978-80-7502-022-2

MONTESQUIEU, Charles Louis de Secondat. *O duchu zákonů*. Přeložil Hana FOŘTOVÁ. Praha: OIKOYMENH, 2015, 380 s. ISBN 978-80-7298-405-3

PROCACCI, Giuliano. *Dějiny Itálie*. 1. vyd. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 2007, 496 s. (Dějiny států). ISBN 978-80-7106-721-4

RYCHLÍK, Jan a kol. *Dějiny Ukrajiny*. 1. vyd. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 2015, 524 s. (Dějiny států). ISBN 978-80-7106-409-1

TRYZNA, Jan, ed. *Dělba moci a její proměny*. Praha: Auditorium, 2019, 327 s. ISBN 978-80-87284-80-3

SIMMS, Brendan. *Zápas o evropskou nadvládu*. Praha: Prostor, 2015, 744 s. ISBN 978-80-7260-323-7

ŠERÁ, Hana. *Historické kořeny a východiska zakotvení lidských práv v systému práva*. Právní rozhledy, 2020, č. 6, s. 207-212

WEYR, František. *Teorie práva*. Praha: Wolters Kluwer Česká republika, 2016, 420 s. ISBN 978-80-7552-000-5

WINTR, Jan. *Principy českého ústavního práva*. 2. vydání. Plzeň: Vydavatelství a nakladatelství Aleš Čeněk, s.r.o., 2013, 259 s. ISBN 978-80-7380-449-7

Seznam cizojazyčných zdrojů:

БОРЩАК, Ілько. *Великий мазепинець Григор Орлик, генерал-поручник Людовіка XV-го (1742 - 1759)*. Львів: Червона калина, 1932, 206 с.

BRZEZINSKI, Mark F. (1991). "Constitutional Heritage and Renewal: The Case of Poland". *Virginia Law Review*. 77 (1): 49–112. doi:10.2307/1073115. JSTOR 1073115

ГОРОБЕЦЬ, Віктор. *Влада та соціум Гетьманату. дослідження з політичної і соціальної історії ранньомодерної України*. Київ: Інститут історії України НАН України, 2009, 271 с. ISBN 978-966-02-5007-9

ГРУШЕВСЬКИЙ, Михайло. *Історія України-Руси. Том 8*. Київ: Наукова думка, 1995, 856 с. ISBN 5-12-004812-9

ГУРЖІЙ, Олександр. *Українська козацька держава в другій половині XVII—XVIII ст.: кордони, населення, право*. Київ: Основи, 1996, 222 с. ISBN 966-500-040-3

JEDRUCH, Jacek (1998). *Constitutions, elections, and legislatures of Poland, 1493–1993*. EJJ Books, 1998, pp. 478. ISBN 978-0-7818-0637-4.

ЯКОВЕНКО, Наталія. *Нарис історії України з найдавніших часів до кінця XVIII століття*. Київ: Генеза, 1997, 312 с. ISBN 966-504-021-9

ЯКОВЛЄВА, Тетяна. *Гетьманщина в другій половині 50-х років XVII століття: причини і початок Руїни*. Київ: Основи, 1998, 447 с. ISBN 966-500-041-1

КОСТОМАРОВ, Николай. *Руина. Мазепа. Мазепинци*. Москва: Чарли, 1995, 800 с. ISBN 5-86859-0-18-X

КРЕСІН, Олексій. *Політико-правова спадщина української політичної еміграції першої половини XVIII століття: Монографія*. Київ: Інститут історії України НАН України, 2001, 468 с. ISBN 966-02-2110-X

КРУПНИЦЬКИЙ, Борис. *Гетьман Пилип Орлик (1672-1742): його життя і доля*. Мюнхен: Дніпр. хвиля, 1956, 78 с.

МАТЯХ, Валентина. *Гетьман в еміграції Пилип Орлик: історико-історіографічний портрет політика*. Український історичний журнал. – 2011, - № 4. – с. 116-131.

ОКИНШЕВИЧ, Лев. *Центральні установи України Гетьманщини XVII – XVIII ст./ ч II. Рада Старшинська*. Київ: Всеукраїнська Академія Наук, 1930, 352 с.

PRITSAK, Omeljan. *The First Constitution of Ukraine (5 April 1710)*. Harvard Ukrainian Studies, Vol. 22, Cultures and Nations of Central and Eastern Europe (1998), pp. 471-496

СЕЛІВОНЕНКО, Анатолій. *Політика Гетьманщини стосовно Запорозької Січі (1658–1667 рр.)*. Український історичний збірник, Вип. 12, 2009, с. 60 -65.

СМОЛІЙ, Валерій. *Пакти і Конституції Української козацької держави (до 300-річчя укладення)*. Львів: Світ, 2011, 440 с. ISBN 978-966-603-692-9

ТАИРОВА-ЯКАВЛЕВА, Татьяна. *Гетманы Украины. Истории о славе, трагедиях и мужестве*. Москва: Центрполиграф, 2011, 470 с. ISBN 978-5-227-03017-7

ШЕВЧУК, Валерій. *Козацька держава як ідея в системі суспільно-політичного мислення XVI – XVIII століть*. Книга 2. Київ: КЛІО, 2019, 1120 с. ISBN 978-617-7023-99-8

ВАСИЛЕНКО, Микола. *Територія України XVII віку // Ювілейний збірник на пошану Д. І. Багалія*. - Т. 1. Київ, 1927, с. 116-117.

WAGNER, W. J. (1991). "3 May 1791, and the Polish constitutional tradition". *The Polish Review*. 36 (4): JSTOR 25778591

ЖУРАВЕЛЬ, М. В. *Генеральна старшинська рада - вищий орган влади Гетьманщини в другій половині XVII – XVIII ст.* Актуальні проблеми політики. - 2009.- Випуск 37, с. 367 - 371

Abstrakt

Tato diplomová práce se zabývá Ústavou Pylypa Orlyka z roku 1710. Cílem práce je popsat a analyzovat tento právní dokument a uvést jej do historického kontextu doby před jejím vznikem a v době vzniku. Kromě samotné Ústavy Pylypa Orlyka je cílem této práce stručně popsat i teorii dělby moci a smluvní teorii, které úzce souvisí se samotnou ústavou. První část práce se proto věnuje právě těmto teoretickým východiskům, přičemž je nastíněn pohled hlavních myslitelů na společenskou smlouvu a dělbu moci ve státě. Druhá část práce se věnuje historii na ukrajinském území před rokem 1710, a to kvůli pochopení obsahu dokumentu a okolnostem jejího vzniku. V třetí části práce je vymezen prostor pro představení osobnosti Pylypa Orlyka, jeho kariéry a jeho politickému vlivu a myšlení. V další části je rozebrána samotná Ústava Pylypa Orlyka, a to nejdříve její ideové prameny a autoři a dále samotné jednotlivé články ústavy. V předposlední části diplomové práce je pojednáno o Ústavě Pylypa Orlyka v komparaci a benátským státním zřízením a dále v komparaci s polskou májovou ústavou. Na závěr diplomové práce je zařazena úvaha autora nad významem Ústavy Pylypa Orlyka pro další právní vývoj na ukrajinském území.

Abstract

This diploma thesis deals with the Pylyp Orlyk's Constitution from the year 1710. The aim of this thesis is to analyse this constitutional document within its historical context. The thesis is divided into six parts. The first one is concerned with separation of powers and contract theory. The thesis investigates ideas of the main philosophers connected to those theories. The second part deals with the Ukrainian history before the year 1710 so that the thesis can deliver context of Pylyp Orlyk's Constitution. The third part looks into the life of Pylyp Orlyk himself. It analysis his career, ideas and his way towards leadership. The next part deals with the Pylyp Orlyk's Constitution itself, mainly its origin, authors, and context. It also describes articles of this constitution. The fifth part of this thesis compares Pylyp Orlyk's Constitution with the Venetian state and The Constitution of 3 May 1791, which was a polish constitution. The last part of this thesis summarizes the influence of Pylyp Orlyk's Constitution for the legal development on Ukrainian territory.

Anglický název práce

Pylyp Orlyk's Constitution from the year 1710

Klíčová slova

Dělba moci, smluvní teorie, Pylyp Orlyk, Hetmanát, hetman, kozácký stát

Keywords

Separation of powers, contract theory, Pylyp Orlyk, Hetmanate, hetman, Cossack state